

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Magistratura Mərkəzi

Əlyazması hüququnda

Səlimli Orxan Sarvan oğlu

«Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın infrastruktur kompleksləri və
onların fəaliyyətinin hüquqi təminatı»
mövzusunda

Magistr Dissertasiyası

İstiqamətin şifri və adı:

060404 İqtisadiyyat

İxtisaslaşma:

İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi

Elmi rəhbər:

i.e.d.,prof Rəhmanov F.P

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.,dos İsayev S.Z

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof Rəhmanov F.P

BAKI – 2017

MÜNDƏRİCAT

I Fəsil. İnfrastruktur komplekslərinin ümumi xarakteristikası və onların formalaşdırılmasının nəzəri-metodoloji əsasları	7
1.1. İnfrastrukturun mahiyyəti və onun növləri	7
1.2. İnfrastruktur növlərinin formalaşdırılmasının spesifik xüsusiyyətləri.....	18
1.3. Sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi kontekstində infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin zəruriliyi.....	23
II Fəsil. Azərbaycan Respublikasında infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin təhlili.....	30
2.1. Respublikamızda infrastruktur komplekslərinin iqtisadi rayonlar üzrə mövcud vəziyyətinin təhlili.....	30
2.2. Azərbaycan Respublikasında infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar sistemi.....	36
III Fəsil. Respublikamızda infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	42
3.1. Bazar infrastruktur komplekslərinin normal fəaliyyət göstərməsi üçün normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	42
3.2. İstehsal infrastruktur sahələrindəki dəyişikliklərinin hüquqi təminatının müasir tələblər səviyyəsinə uyğunlaşdırılması.....	55
3.3. Sosial infrastruktur kompleksləri qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri	63
Nəticə və təkliflər.....	70
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı	75
Резюме.....	78
Summary	79

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra ötən tarixi dövr ərzində ölkəmizin ulu öndəri və ümummillî lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin uzaqgörənliyi və gərgin fəaliyyəti sayəsində, ağır şərtlərə baxmayaraq, respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfatı sisteminə inteqrasiyası nəticəsində bir sıra mühüm işlər görülmüşdür. Respublikamız son bir neçə ildə kifayət qədər sürətli iqtisadi artım tempi əldə etmiş, ölkəyə neft gəlirləri daxil olmağa başlamış və xarici investisiyaların həcmində artmışdır.

Son illərdə mövcud imkanlardan kompleks sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətində istifadə etmək üçün Azərbaycan hökumətinin də müəyyən addımlar atması müşahidə olunur və bu məqsədlə bir-birindən az asılı olmayan əhalinin yoxsulluq hədinin azaldılması və regional inkişaf kimi iki əsas strateji istiqamət seçilmişdir.

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində dövlətimizdə iqtisadi sahənin inkişafı istiqamətində bir sıra geniş əhatəli siyasi sənədlər hazırlanmışdır (konsepsiya, strategiya və proqramlar). Bunların içərisində ən əsaslarından biri də «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarını (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illər)» olmuşdur. Bu tip sənədlər həm demografik, həm siyasi, həm dəki iqtisadi problemlərin həll edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dövlət başçısının 27.02.2014-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiqlənmiş ölkənin regionlarının sosial-iqtisadi tərəfdən təkmilləşdirilməsinin Dövlət Proqramının (2014-2018-ci illər) reallaşdırılmasına görə bölgələr potensial inkişaf etmiş, sahibkarlığın inkişafında mühüm tədbirlər reallaşdırılmış, yeni istehsal müəssisələri, sosial obyektlər yaradılmış, əhalinin rifah halı daha da yaxşılaşdırılmışdır.

AR regionlarında Dövlət Proqramının əsas məqsədi mövcud potensialdan istifadə edilməsi, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin formalaşmasına, istehsal xarakterli subyektlərin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə, yerli sahibkarlığın yüksəldilməsi vasitəsilə xalqın həyat səviyyəsinin daha da yuxarıya qaldırılmasına, məşğulluğun səviyyəsinin, ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişaf etdirilməsinin və

gənclərin əməklə məşğul olmasına nail olmaqdır.

Regional inkişaf problemi və onun həll edilməsində dövlətin həyata keçirməli olduğu tədbirlərin ümumi istiqamətləri regional inkişaf nəzəriyyələri müasir dövrün əsas məsələləri olduğu üçün mövzunun aktuallığını daha da artırır.

Odur ki, bazar infrastrukturunu ölkə iqtisadiyyatında normal fəaliyyət göstərməsini səmərəli təşkil edərək, ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynadığı, və tədqiqat obyektinin əhəmiyyətini nəzərə almaqla müasir dövrdə bazar infrastrukturunun iqtisadi problemləri praktiki və nəzəri cəhətdən tədqiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanın regional inkişaf vəziyyəti, xüsusilə sosial infrastrukturun mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir. Regionlarda sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətlərinə toxunulur və Azərbaycan hökumətinin bu sahədəki fəaliyyətinə mövcud proqramlara əsasən nəzər yetirilir.

Milli iqtisadiyyatın təkamülü müəyyən mənada istehsal infrastrukturunun mövcudluğundan və onun təkmilləşdirilməsiylə bağlıdır. Hazırkı iqtisadi vəziyyətdə infraqurktura iqtisadi xarakterli subyektlərin bir çox bazarların fəaliyyəti üçün imkan yaratmaq məqsədi daşıyan qarşılıqlı əlaqəli institutların altsistemini əks etdirir. Bu altsistemə informasiya, istehsal, sosial, maliyyə-kredit, ekoloji, institusional, kommersiya infraqurkturu daxildir. Infraqurktur sahələrin inkişafı istehsal edilən məhsulların qiymətinin aşağı salınmasına, yeni məhsulların hazırlanmasına, onların istehsalının və satışının təşkilinin faydalılığının çoxalmasına lazımi dərəcədə təsir göstərir. İstehsal prosesinə xidmətlə əlaqədar sferaların təkamülü təkrar istehsalın müəssisələri arasında qarşılıqlı şəkildə düzgün və səmərəli münasibətlərin artırılmasına, onların fəaliyyətinin uyğunluğunun və təkməqsədliliyinin təminatına və rəqabət qabiliyyətinin yuxarı çəkilməsinə gətirib çıxarır. Bazar iqtisadiyyatı istehsal infraqurkturuna ayrıca tələblər irəli sürür, çünki bilavasitə əhalinin həyat səviyyəsi ölkənin iqtisadi xarakterli subyektlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Tədqiqatın məqsədinə çatmaqdan ötrü müvafiq şəkildə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi müəyyənləşdirilmişdir:

- infrastruktur sferalarının mahiyyətinin aşkarlanması və onların özlərinəməxsus xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- infrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsinə təsir edən faktorların araşdırılması;
- ölkəmizdə infrastruktur sferalarının inkişafının müasir vəziyyətinin təyin olunması;
- ölkədə istehsal infrastrukturunun inkişafına səbəb olan meyarların təyin olunması;
- ölkəmizdə infrastruktur sahələrinin inkişaf istiqamətlərinin təyin olunması;

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycan Respublikasında infrastruktur kompleksləri seçilərək ətraflı öyrənilməyə çalışılmışdır.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini indiki şəraitdə (bazar münasibətləri çərçivəsində) bazar, sosial və istehsal infrastrukturunun inkişaf məsələlərinin araşdırılmasını təşkil edir. Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsasını məşhur iqtisadçıların və iqtisadçı alimlərin əsərləri, AR müvafiq qanunları, AR Prezidenti İlham Əliyevin verdiyi fərmanlar, Nazirlər Kabinetinin sərəncamları və qərarları, digər sənədlər əhatə edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. İnformasiya bazası ARDSK və Nəqliyyat Nazirliyinin xəbərlərindən, İqtisadiyyat Nazirliyinin və başqa dövlət qurumlarının ilkin hesabatlarından, elmi-praktiki konfransların, iclasların məlumatlarından ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirən əsaslara isə aşağıdakıları misal çəkə bilərik:

- İnfrastruktur sferalarının əsasları aşkarlanmış və onların iqtisadi inkişafda rolu təyin edilmişdir;
- İnfrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsinə təsir edən faktorlar açıqlanmış;
- Azərbaycanda infrastruktur sahələrin mövcud vəziyyəti açıqlanmışdır;
- Azərbaycanda infrastruktur sahələrinin inkişaf istiqamətləri qeyd edilmişdir;

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə

və təklif, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və annotasiyalardan ibarət olmaqla 79 səhifə həcmindədir. İlk fəsil “İnfrastruktur komplekslərinin ümumi xarakteristikası və onların formalaşdırılmasının nəzəri-metodoloji əsasları” adlanır. Bu fəsildə infrastruktur komplekslərinin nəzəri-metodoloji əsasları açıqlanmış, onların xarakterik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmiş, infrastruktur sahələrinin inkişafına təsir edən amillər göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə “Azərbaycan Respublikasında infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin təhlili” adlanır. Həmən bölmədə ölkədə infrastruktur sferalarının indiki vəziyyətinin təhlili aparılmış, istehsal xarakterli infrastrukturunun müasir halının iqtisadi təkamülə təsiri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat işinin sonuncu fəslə “Respublikamızda infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlanır. Bu fəsildə ölkənin infrastruktur sahələrinin təkmilləşdirilməsi yolları təyin edilmiş, onların bazar münasibətlərinin tələblərinə müvafiqliyi araşdırılmış və ətraflı öyrənilmişdir.

I Fəsil. İnfrastruktur komplekslərinin ümumi xarakteristikası və onların formalaşdırılmasının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. İnfrastrukturun mahiyyəti və onun növləri

İnfrastruktur termini son dövrlərdə Azərbaycan dilində vətəndaşlıq hüququ almış sözlərdən biridir. Bu sözlərdən ilk dəfə XX əsrin əvvəllərində Avropada hər b elmində istifadə edilmişdir. «İnfrastruktur» məhfumu latın sözləri olan infra - aşağı, altında və struktur-tikili, yerləşmə əmələ gəlmişdir. Bu sözdən geniş istifadə edilməsinə baxmayaraq, onun vahid qəbul olunmuş izahı yoxdur. Bəzilərinə görə o, istehsal və əhaliyə xidmət etmək, qulluq göstərmək vəzifəsini yerinə yetirən xidmət sahəsi hesab edilir. Digərləri onu yalnız sənayeyə xidmət sahəsi hesab edirlər. Başqalarına görə isə cəmiyyətin həyat fəaliyyətinə şərait yaradan sahələrin məcmusu hesab edilir. Fikrimizcə, infrastruktur-əsas məqsədə çatmaq üçün xidmət edən müxtəlif sahələrin, firmaların, təşkilatların, ümumiyyətlə müxtəlif hüquqi və fiziki subyektlərin məcmusudur. İnfrastruktur hər bir sistemin istər iqtisadi, istər siyasi, istər hərbi və s. sistemlərinin zəruri tərkib hissəsidir. O bu sistemlərin vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin edən müxtəlif hissələrin məcmusudur. İnfrastruktur sahələrinin yaradılması da ictimai əmək bölgüsünün meydana gəlməsi və onun getdikcə genişlənməsi və dərinləşməsilə əlaqədardır [5, 169].

İqtisadi ədəbiyyatda infrastrukturun üç növü istehsal, sosial və bazar infrastrukturunu tədqiq edilir. İstehsal infrastrukturunu məhsul və xidmətlərin istehsalı prosesinə xidmət edir. İstehsal infrastrukturunun elementləri məhsul istehsalında iştirak etmir, istehsalın reallaşdırılması üçün zəruri şərait yaradır. Bu elementlərə nəqliyyat, rabitə, anbarlar, elevatorlar, elektrik ötürücüləri, transformatorlar və s. aiddir. Sosial infrastruktur isə cəmiyyət üzvlərinin sosial inkişafına xidmət edir. Buraya təhsil, səhiyyə, sosial təminat, əhaliyə xidmət edən nəqliyyat və rabitə sahələri, məişət xidməti müəssisələri və s. aiddir.

Bazarın müxtəlif subyektləri arasında uzunmüddətli, kompleks və cürbəcür qarşılıqlı təsirləri təmin edən nəticə etibarlı ilə tamamlayıcı fəaliyyət göstərən

infrastrukturun köməyi ilə səmərəli bazar iqtisadiyyatını yaratmaq mümkündür. «İnfraquluşu» sözü latıncadan tərcümədə «tikilinin hüdudlarından kənarında» mənasını daşıyır. «Bazar infrastrukturunu» adı altında bazar iqtisadiyyatının fəaliyyətinin şərtlərini təmin edən alətlərin, proseslərin, forma və üsulların məcmusu başa düşülür. İnfraquluşunu kompleks xarakteri, tərkib elementlərinin fəaliyyətindəki fərqlər təsdiq edir ki, «ümumi şərtlər» altında adətən, ilk növbədə maddi-əşyavi şərtlər nəzərdə tutulmalıdır. Çox zaman bu şərtlərə təkrar istehsal prosesini təmin edilməsi üçün yaradılmış, bütövlükdə fəaliyyət göstərən təşkilatı münasibətləri aid edirlər. «Ümumi şərtlərin»-in şərhini bununla məhdudlaşdırırıq. Dar mənada, ümumi şərtlər məhsuldar qüvvələrin özünün bilavasitə inkişafı ilə yaradılır və onlara daxil olan sahə qruplarının, ilk növbədə, nəqliyyat və rabitənin vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Geniş mənada, həmin ümumi şərtlərə həmçinin, təbiət, əmək ehtiyatları və texniki mədəniyyət də daxil edilir. Bu manufaktura və iri maşın sənayesinin istehsalının inkişafı dövründə verilmiş amillərin limitlənməməsi, yəni hədd qoyulmamaq xarakteri ilə əsaslandırılır, Çünki onların təkrar istehsalını saxlamaq, mühafizə etmək müəyyən səviyyədə ümumi şərt kimi ayrılır, onu sosial cəhətdən təşkil etmək və inkişaf etdirmək tələb olunur.

Bu şərhlər bir-birini tamamlayır. Onlar ümumi şərtlərə mühüm səciyyəvi xüsusiyyətlər-intensiv tipli təkrar istehsalın genişlənməsi üçün vahid təməl (platforma) yaratmaq imkanı verirlər. Səmərəli inkişaf edən infraquluşu sənayenin fəaliyyəti və yerləşdirilməsində müsbət təsir xarakterinə malikdir və çox zaman iqtisadiyyat üçün yaradıcı və islahatçı amili rolunda çıxış edir.

Bazar infraquluşu özlüyündə bazar iqtisadiyyatı subyektinin faydalı işləməsini, eləcə də müəyyən bazar məkanında onların birliyini və qarşılıqlı təsirini təmin olunmasının fəaliyyət növlərinin məcmusunu ifadə edir. İnfrastruktur öz təbiətinə görə ikili xarakter daşıyır. O. müəyyən əmək prosesini əks etdirir və bu sferaya kapital qoyuluşu yolu ilə dəyəri artırır. İnfrastrukturun əsas əlamətləri və meyarlar keyfiyyətində hər şeydən əvvəl onu seçillər ki, infrastrukturun istehsal fəaliyyəti məhsulun yeni, təbii-maddi formasını yaratmır, yalnız artıq hazırlanmış,

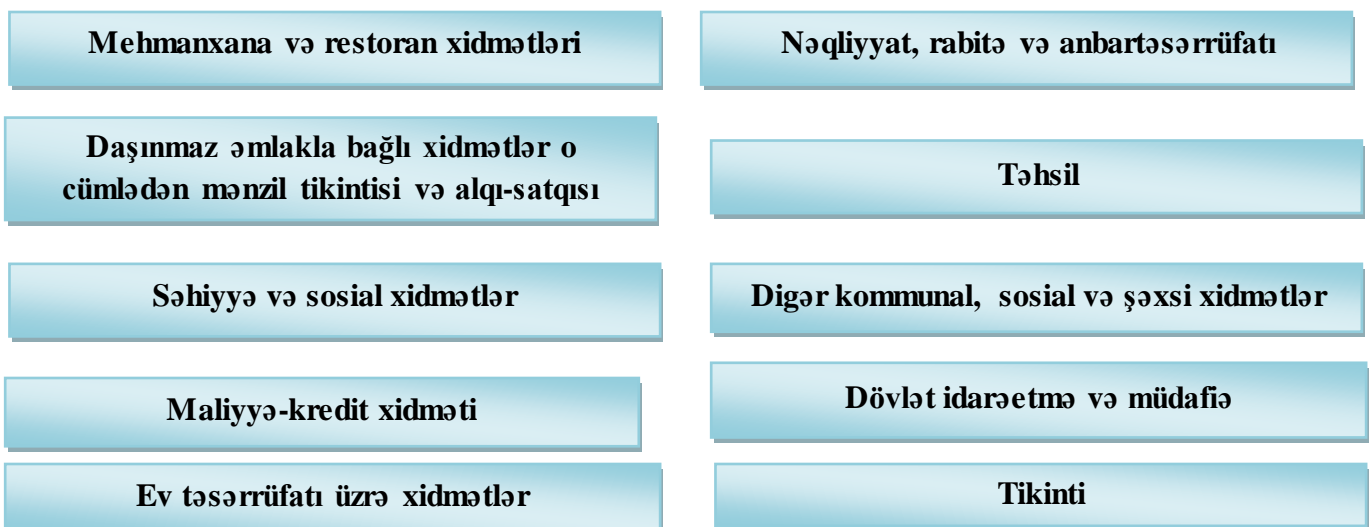
istehsal edilmiş məhsulun dəyərini artırır. İnfrastruktur sferasında istehsal prosesi səmərəli effekt işlətməsindən ayrılmazdır. Daşınma, saxlanma, qorunma və informasiyanın ötürülməsi prosesləri formasında çıxış edən infrastruktur məhsulları qorunmur və ya qablaşdırılmır (saxlanılmır).

İnfrastrukturun təminatı prosesini müxtəlif növ kommunikasiyaların məcmuyunu kimi təsvir etmək olar. İnfrastrukturunu bu şəkildə xarakterizə etmək imkan verir ki, aşağıdakı fikri qəti surətdə açıqlayaq: infrastruktur fəaliyyətinin məhsulu xidmətdən başqa şey deyildir. Çünki xidmət-əməyi məhsuldar və burada faydalı effekt (səmərə) maddi formada deyil, fəaliyyət növü formasından çıxış edir. Fəaliyyət növü insana və ya cismə (əşyaya) yönəldilə bilər və bu zaman xidmət prosesi kommunikasiyadan başqa bir şey ola bilməz. Belə olan halda kommunikasiya obyektlərinin nə olması vacib sayılır: əşyalar, kapital, əmək, informasiya və s. Kommunikasiyanın növləri üzrə maddi, maliyyə, insanlar dəstəsi və s. kimi növlər fərqləndirirlər.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatda ayrı-ayrı sahələrin - nəqliyyat, rabitə, təhsil, səhiyyə sahələrinin infrastrukturları da müstəqil olaraq nəzərdən keçirilir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi Avropa standartlarına uyğun olaraq hazırladığı milli təsnifata görə infrastruktur müxtəlif sahələrə ayrılır.

Sxem 1.1. Milli təsnifata görə infrastruktur aşağıdakı sahələrə ayrılır

İnfrastrukturun sahələri

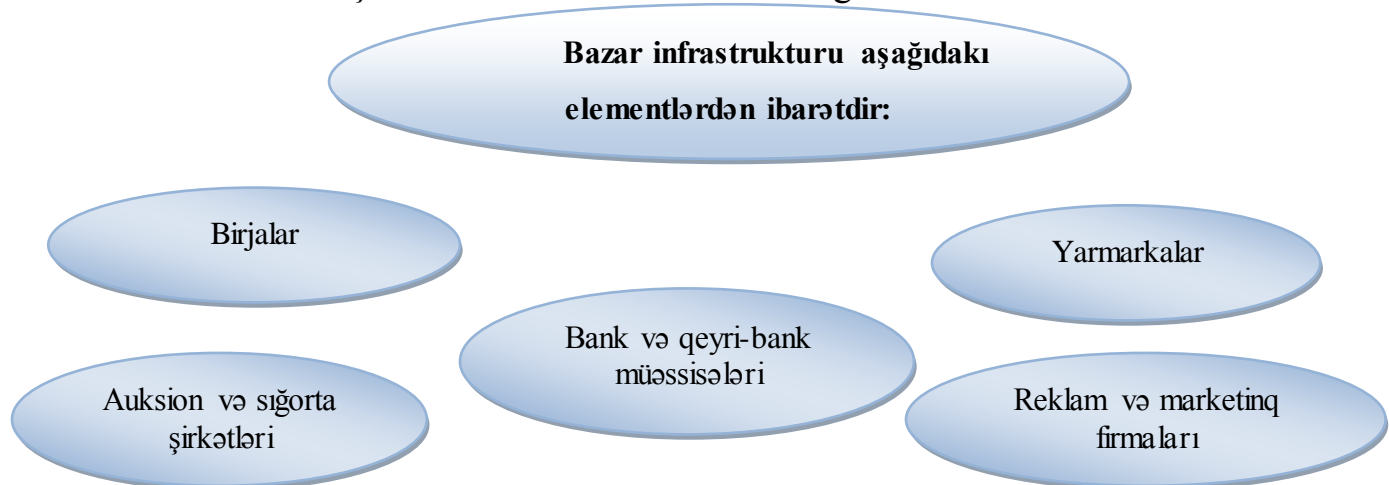

Göstərilən rəsmi bölgüdən əlavə infrastrukturun tərkibinə həm də ən vacib xidməti əhəmiyyət kəsb edən elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və paylanması daxil edilmişdir. Bu yeni kompleks istehsal infrastrukturunu elektrik enerjisi, qaz, buxar (istisu) və suyun istehsalını, təmizlənməsini, boru kəmərləri, elektrik xətləri vasitəsilə nəql olunmasını, ötürücü və bölüşdürücü stansiyalar vasitəsilə istehlakçılara verilməsini təmin edən mürəkkəb sənaye-istehsal fondlarından təşkil olunub, ölkə və regionların inkişafında güclü amilə çevrilmişdir. [6, 834].

İqtisadiyyatın infrastruktur komplekslərinin müasir anlayışı özündə bir sıra mühüm blokları cəmləşdirir ki, onlar da xalq təsərrüfatının fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən edirlər. Həmin blokların tərkibinə istehsal, sosial icra institutları (orqanları) blokları daxildir. Bunlardan başqa iqtisadi, şəxsi və sosial blokları da nəzərə almaq lazımdır.

Bazar infrastrukturunu sosial-iqtisadi məzmununa görə iki təsnifat əlamətlərinə ayırmaq olar. Birincisi, müxtəlif sferalara və sosial-iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərindəki xidmətləri təmin edən infrastrukturudur. Bu istehsal, sosial və idarəetmə sahələri, quruluşunun məcmusudur. İkincisi, bazarın ayrı-ayrı sektorlarına xidmətləri təmin edən infrastrukturudur.

Bazar infrastrukturunu - bu milli iqtisadiyyatın vahidləri məcmusudur, onların fəaliyyət göstərməsi bazarın və onun inkişafının normal fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəldilib. O, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin fəaliyyətini təmin edən müxtəlif idarə və təşkilatların məcmusu kimi özünü göstərir.

Sxem 1.2. Bazar infrastrukturunu elementləri

Bazar infrastrukturalarının təsnifatında göstərilən digər komponentlərin də, şübhəsiz, bazar iqtisadiyyatının təkamülü üçün əhəmiyyəti və rolu böyükdür. Bütün bunları birləşdirən əsas cəhət odur ki, onlar bazar sisteminin normal fəaliyyətinin təmin olunmasına xidmət edirlər. Beləliklə, bazar infrastrukturaları kompleks sivilizasiyalı bazar iqtisadiyyatının mahiyyətinin açıqlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnfrastrukturun inkişafı sayəsində yeni şərtlər yaranır ki, onlar bilavasitə istehsal proseslərini (maddi-texniki təchizat və maddi məhsulların istehlakı, informasiyanın toplanması emalı, mühasibat xidmətləri, texnoloji idarəetmə məsələləri) təmin edilir.

İşçi qüvvələrinin təkrar istehsal sahələrində də yeni şəraitlər yaradılır. İşçi və qulluqçuların sağlamlığını qorumaq, onların təhsili və peşə hazırlığı, istirahətlərinin təşkili istehsalat prosesləri üçün mühüm öhdəliklərdəndir. Nahayət ki, mikro və makro nisbətə tarazlaşdırılmasını təmin edəcək yeni şərtlər yaranır. Bununla əlaqədar infrastruktur aşağıdakı komplekslərinə görə fərqlənir.

İstehsalat infrastruktur. Bu istehsal proseslərindən kanar şərtləri bilavasitə təmin edən sahələr kompleksidir. Buraya yük nəqliyyatı, topdan satış ticarəti, elektrik, qaz və su təchizatı, anbar təsərrüfatı, rabitə, informasiya xidməti (informasiyanın emalı, proqram təminatı, verilənlər bazasının xidmətləri) daxildir. Bu infraqstruktura həm də aşağıdakıları daxil etmək lazımdır: reklam və marketinq xidmətləri, icarə və lizinq məsləhətxana və məsləhətçi xidmətləri, (idarəetmə, investisiya siyasəti və s. üzrə məsələlər də məsləhətləşmələr); mühəndis-məsləhət və layihə xidmətləri sferası, işçi qüvvəsinin müvəqqəti təminatı üzrə sferalar və s. ixtisaslaşdırılmış marketinq firmaları, xüsusi və ya qarışıq (dövlətin iştirakı ilə) müəssisələr mövcuddur. Onlar bazarın xüsusi tədqiqatlarını aparmaqla məşğul olur, müxtəlif məlumat kitabçaları, icmal və xülasələri hazırlayır və çap edirlər.

İstehsal infrastruktur sahələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi.
2. İstehsalın maddi-texniki təminatı.
3. Məlumatların verilməsi və qəbulu.

4. Məhsulların iştirakında iştirak etməyən, ancaq ona köməklik edən obyektlər.

Sosial infrastruktur - işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı ilə bağlı olan sahələr kompleksidir. Bu səhiyyə, təhsil, pərakəndə satış, sərnişin nəqliyyatı, mənzil-kommunal təsərrüfatı mədəni istirahət və əyləncələrin təşkili sferaları, ictimai iaşə, ev və ailə təsərrüfatı üzrə xidmətlər, incəsənət, idman, bədən tərbiyəsi sferaları və s. deməkdir. Ancaq bu infrastruktur bloku haqqında daha tam və geniş məlumat onu sosial-məişət infrastrukturunu kimi təsvir etdikdə alınır. Əhalinin normal həyat fəaliyyəti və yerləşdirilməsi üçün maddi, mədəni-məişət şəraitini təmin edən sahələrin və yarım sahələrin məcmuyunu məhz bu infrastrukturun məzmununu təşkil edir. Bir halda ki, bu şərtlərin praktiki realizəsi xidmət və mənəvi xoşbəxtliyi, səadəti ifadə edir, onda sosial-məişət infrastrukturunu həm də xidmətlərin və mənəvi rifahın istehsal sferası adlandırırlar. Sahələr üzrə təsnifatın bu infrastruktur xalq təhsili, səhiyyə, idman və bədən tərbiyəsi, mədəniyyət və incəsənət, pərakəndə satış və ictimai iaşə, mənzil-kommunal təsərrüfatı, məişət xidmətləri, sərnişin nəqliyyatı-rabitə və s. kimi əhaliyə xidmət sahələrini özündə birləşdirir.

Sosial infrastruktur milli iqtisadiyyatda aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- Təsərrüfat subyektlərinin əməkdaşlarının həyat fəaliyyətinin normal şəraitinin təmin edilməsi;
- İstehsal prosesi üçün zəruri olan əmək məhsuldarlığının təmin olunması;
- Əmək qabiliyyətli yaşın artırılması;
- Böyüməkdə olan nəslin formalaşması.

Bu gün sosial infrastrukturun əhəmiyyəti getdikcə dəyişirək daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Milli iqtisadiyyatın iqtisadi artım istiqamətlərinin əhalinin yaşayış keyfiyyətinin artırılması istiqamətində yerdəyişməsi bu sahəyə investisiyaların qoyulmasının həcmində artmasına səbəb olur.

Məişət infrastrukturunu əhalinin həyat və fəaliyyəti üçün mənzil-məişət şəraitini yaradır. Bu infraqurkura aiddir: ictimai iaşə, mənzil-kommunal təsərrüfatı, məişət xidmət sərnişin nəqliyyatı, əhaliyə xidmət üzrə rabitə. İnfraqurkunun bu sahəsi hər şeydən çox maddi istehsalın inkişaf səviyyələrindən asılıdır və sosial infraqurkurdan

fərqli olaraq üstün münasibətlərinin təsirinə daha az məruz qalır. Onun inkişafa sürətləndirilməsinə həm də müasir elmi-texniki inqilabın nailiyyətləri təkan verir.

Bu ticarət və ictimai iaşənin, rabitə və sərnişin nəqliyyatı vasitələrinin, əhaliyə məişət xidməti və mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişafından əyani görünür. Qeyd edək ki, bu sadalanan amillər, ilk növbədə, məişətin inkişafı və formalaşmasına imkan yaratmalıdırlar.

İdarəçilik (idarəetmə institutları, orqanları) infrastrukturunu özündə iqtisadiyyatın makroiqtisadi tənzimlənməsini həyata keçirən sahələr kompleksini və fəaliyyət sferasını əhatə edir. Onun vəzifəsi milli təsərrüfatlarda makroiqtisadi inkişafın optimal nisbətlerini lazımi səviyyədə saxlamağı təmin etməkdir. Bu sferaya aiddir, dövlət iqtisadi tənzimləmə orqanları, maliyyə-kredit sferası, bölgə, region və iqtisadi rayonların xalq təsərrüfatlarının idarə edilməsini təmin edən təşkilatlar və idarələr. İnfrastruktur iqtisadiyyatı istiqamətləndirən və tənzimləyən təşkilatlardan, hesablama mərkəzlərindən və maliyyə-kredit sistemləri idarələrindən təşkil olunaraq formalaşır. Bu infrastrukturun fərqləndirici cəhəti odur ki, o müstəqil sahə və ya yarım sahə keyfiyyətində çıxış etmir. İdarəedici yarım sistemi rolunda digər sahələrə xidmət edir. İctimai təkrar istehsal sistemində icra etdiyi idarəetmə funksiyalarının səviyyəsinə görə bu infrastruktur müxtəlif səviyyələrdə idarəçilik institutlarını əhatə edir, cəmiyyətin, regionun, sahənin, istehsalatın və s. Bütövlükdə idarəetmə institutları infrastrukturunu özlüyündə olduqca mürəkkəb olan müxtəlif sistemləri, ancaq öz aralarında sıx bağlanmış elementləri birləşdirir. Onun idarələrinin bir hissəsi bilavasitə təkrar istehsal prosesini idarə edir və bu mənada, ictimai istehsalın idarəetmə subyekti olur. Digər hissəsi isə dövrüyyə sferasına qulluq edir. Məsələn, maliyyə-kredit, idarəetmə və bank sistemlərinə xidməti, nümunə göstərmək olar. Hər yarımqrupda idarəetmə (idarəçilik) münasibətləri bazis xarakteri daşıyır, çünki onlar özündə istehsal, bölgü, mübadilə istehlak sferalarında əmələ gələn istehsal münasibətlərinin müəyyən anlarını əks etdirirlər.

Bazarın müxtəlif sektorlarına xidmətlərin təminatı əlamətinə görə təsnifata ayrılmış bazar infrastrukturunu iki blokla təqdim etmək olar. Birincisi, bazarın

konkret sektorunun xidmətlərini həyata keçirən blok. İkinci, bütövlükdə bütün bazar təsərrüfatlarına xidmət göstərən, fəaliyyətini bazarın maliyyə sektorunda həyata keçirən infrastruktur bloku. Birinci təsnifat qrupuna daxil olan infrastruktur subyektlərinin xidmətləri-istehsal vasitələri bazarını, əmək bazarına, torpaq bazarını əmtəə və xidmətlər bazarını tənzimləməyə yönəldilir. İndi isə infrastrukturun bu birinci qrupunun əsas elementlərinin fəaliyyətini ətraflı araşdırmaq.

Bütövlükdə bazar haqqında informasiyanın (və ya iqtisadi-maliyyə informasiyasının) toplanması, ümumiləşdirilməsi, təhlili və istehlakçıya təqdim olunması bazarda informasiya və analitik-informasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan iqtisadi subyektlərin vasitəsilə həyata keçirilir. Analitik-informasiya fəaliyyəti bazarda «şəffaflığı» təmin edir və onun iştirakçılarına düzgün, obyektiv məlumatları təqdim edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, infrastruktur sahələrini aşkarlamaq və onu istehsalın xidmətedicisi kimi qiymətləndirmək vacibdir. İnfrastruktur sahələrinin bu cür təsnifatı, onun formalaşmasını təmin edir. İnfrastrukturunu belə təsnifləşdirmək olar: [5, 169]

I. İdarəetmə səviyyəsinə görə:

- Xalq təsərrüfatı səviyyəsinə görə;
- Regional səviyyədə;
- Yerli səviyyədə;
- Müəssisə səviyyəsində.

II. Funksional xüsusiyyətinə görə təsnifatı:

- İstehsal təyinatlı xidmətlər;
- Qeyri-istehsal təyinatlı xidmətlər.

III. Formalaşma vaxtına görə:

- Ötücü;
- Birdəfəlik;
- Gecikmiş.

IV. Yaranma mərhələsinə görə:

- Qərarlaşmış (Sabitləşmiş - dayanmış);
- Yeni yaranan (Törəyən);
- Gələcək.

Bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasının başa çatdığı bir dövrdə infrastruktur sahələrinin ən vacib hissəsini özündə əks etdirən sosial infrastruktur sayılır. İndiki bazar iqtisadiyatı şəraitində sosial infrastruktur inkişaf etdirilməsi və tənzimlənməsi Azərbaycanın təbii iqlim şəraitinə, adət-ənənələrinə uyğun şəkildə reallaşdırmalıdır. Məlum olduğu kimi, torpaqlarımızın 20%-i müvəqqəti olsa da, düşmənlərimiz tərəfindən işğal olunub. Bu səbəbdən öz ata-baba torpaqlarından məcbur şəkildə qovulan qaçqın və məcburi köçkünlərin sayı bir milyonu keçmişdir. Dözülməz təcavüz nəticəsində müharibə zonasında Ağdam, Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan, Laçın və Kəlbəcər kimi iri ərazilərimiz düşmən tərəfindən işğal olunub, həm sosial, həm dəki istehsal xarakterinə məxsus infrastruktur obyektləri talan edilərək dağıdılıb. Bunula belə, işğal olunmuş ərazidə 600-dən artıq yaşayış məntəqələri, 4 mindən artıq müxtəlif istiqamətli kənd təsərrüfatına aid olan obyektlər, sənayə sferasına məxsus müəssisələr, ümumi sahələri 6 milyon kvadrat metrədən artıq olan 80 min yaşayış yerləri və 2 mindən çox həm sosial, həm dəki mədəni xarakterə malik obyektlər, o cümlədən, 490 orta təhsil müəssisələri, 151 məktəbə kimi təlim-tərbiyəylə bağlı bağçalar, 200 tibbi müəssisələr darmadağın edilmişdir. Aparılan tətqiqatlara əsasən, qaçqınlara 3,5-4 milyard ABŞ dolları civarında maddi zərər dəymişdir. Bunula belə qarət edilmiş, sosial infrastruktur sahələrinin yenidən tikilməsinə və təkmilləşdirilməsinə iri həcmdə investisiya qoyulması tələb olunur, elə bu səbəbdən müasir dövrümüzün əsas çatışmamazlıqlarından biri də sosial infrastrukturun inkişafının yenidən formalaşmasıdır.

İnfrastruktur kateqoriyasının məzmunu ərazinin sosial-iqtisadi inkişafının öyrənilməsinə elmi yanaşmanın əsasını təşkil edən “ərazinin öyrənilməsi” anlayışını genişləndirir və zənginləşdirir. “Təsərrüfatın təbii metainfrastrukturunu” anlayışını ayırmaq məqsədə uyğundur. Bu anlayış müəyyən ərazidə təsərrüfatçılığın istehsal gücünü və təbii şəraiti birləşdirir.

Təsərrüfatın inkişafının belə fundamental tərkib hissəsini yerli ənənələrdə və həyat tərzində formalaşan ərazidə yaşayan əhalinin mədəni və təsərrüfat bacarıq və adətlərin məcmusunu təşkil edən etnopsixoloji infrastruktur kimi görməməzlikdən gəlmək olmaz. Onlar sakinlərin əksəriyyəti üçün xarakterik olan əməyin keyfiyyəti, intensivliyi və intizamında, istehsal prosesində qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək bacarığında, elmi-texniki prosesin nailiyyətlərinə həssaslığında, bunun nəticəsində isə əməyin məhsuldarlığında və ona məxsus dinamiklikdə özünü göstərir.

Etnopsixoloji infrastruktur yüksək inertliyi və mövcudərazi fərqləri ilə fərqlənir. Onun geri qalması iqtisadiyyata texnoloji yeniliklərin daxil edilməsini tormozlayır, iqtisadiyyatın inkişaf və yerləşmə effektivliyinə mənfi təsir edir.

İnfrastruktur planlaşdırmada və idarəetmədə sistem, sahələrarası və rayonlararası funksiyaları yerinə yetirir.

İqtisadçı-coğrafiyaçıların və regional iqtisadçıların fikrincə, infrastruktur mühəndis-texniki tikintilərin və obyektlərin məcmusudur, mövcud ərazidə istehsal prosesinin həyata keçirilməsinin vacib şərti və məhsuldar qüvvələrinin ərazi təşkilinin faktoru hesab olunur.

İnfrastrukturun belə dar şərhli təhlili asanlaşdırır, ancaq bu keyfiyyət kateqoriyalarını öyrəndikdə kifayət etmir: iqtisadi dövriyyənin sürəti, etibarlılığı və fasiləsizliyi, bütövlükdə təsərrüfatın ərazi strukturunun formalaşmasında və inkişafında infrastrukturun inteqrasiya rolu. Bu hallarda infrastrukturun keyfiyyət-kəmiyyət kompleks təhlili vacib hesab olunur. İnfrastrukturun dar şərhli əsas fondların məcmusu kimi kifayət etmir və təkrar istehsal prosesi nöqtəyi-nəzərindən fasiləsizliyi və ardıcılığı bir çox aspektdə infrastruktur tərəfindən təmin edilir.

İnfrastrukturun məzmununun geniş şərhində ona fondların (“aktiv” və “passiv”) və fəaliyyətin vahidliyi kimi baxılır, infrastruktur proseslərinin fasiləsizliyinin və ardıcılığının əsas xətti, rayonları və ölkəni əhatə edən infrastruktur sistemlərinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi qorunub saxlanılır. İnfrastruktur sahələrinin “məhsulu” infrastruktur sferasının xidmətləridir.

İnfrastruktur bütövlükdə təşkil olunmamışdır. İnfrastruktur fəaliyyətinin çox hissəsi hələ də maddi istehsalın demək olar ki, bütün sahələrində istehsal edilir. Məhsuldar qüvvələrin inkişafı ilə və istehsal münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə ictimai əmək bölgüsü dərinləşir və infrastruktur fəaliyyəti ixtisaslaşdırılmış sahələrlə məhdudlaşır. Bunlarla yanaşı, təşkilati formalaşmış nəqliyyat, rabitə, maddi-texniki təchizat kimi infrastruktur sahələrlə yanaşı yeni sahələr də ayrılacaqdır. Eyni zamanda bu tendesiyadan infrastruktur sahələri onlar üçün spesifik olmayan bir sıra fəaliyyət növlərindən də azad ola bilərlər.

Deməli, infrastrukturun öyrənilməsinə regional coğrafi yanaşmanın istinad nöqtələri bütöv sistem kimi istehsal infrastrukturunu, bir tərəfdən də infrastruktur sahəsində real vəziyyətin daha çox əks olunması haqqında hipotez olmalıdır.

İctimai əmək bölgüsü infrastrukturun formalaşmasının ilkin şərtidir. Öz növbəsində, o müəssisələrin, rayonların və ölkələrin arasında əmək bölgüsünün həlledici şərtinə çevrilir. Ölkələr və rayonlar nə qədər inkişaf edərsə, infrastrukturun iqtisadi inkişafına adekvatehtiyac bir o qədər böyük olur [15, s.18].

İstehsal infrastrukturunun məzmununu konkretləşdirərək, müəlliflərin əksəriyyəti onun belə struktur bölmələrinə ayırır:

- Elektrik və istilik enerjisi istehsalı və avadanlığının ötürülməsi üçün müəssisə;
- Nəqliyyat;
- Kommunal əlaqə;
- Maddi-texniki təchizat;
- Su təchizatı üzrə müəssisələr və avadanlıqlar;
- Su ehtiyatlarının tənzimlənməsi üzrə qurğu (dambalar, bəndlər, irriqasiya sistemləri)

1.2. İnfrastruktur növlərinin formalaşdırılmasının spesifik xüsusiyyətləri

Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf etdirilməsi infrastrukturun formalaşmasına təsir edən amillərin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunu nəzərə alaraq respublikanın təbii ehtiyatlarını, ölkədə demoqrafik vəziyyətin sosial-iqtisadi nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirilməsini və iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə investisiya qoyuluşunun təhlil edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə apardığımız uzunmüddətli tədqiqat və araşdırmalar görə belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizdə yaranan təbii resurslar, demoqrafik vəziyyət və xalq təsərrüfatının müxtəlif sektorlarına investisiya qoyulması, infrastrukturun inkişafına və formalaşmasına mühüm təsir göstərir.

Ölkəmizdə infrastruktur sahələrinin inkişafı indiki dövrdə son dərəcə əsas və aktual problemlərdəndir. Lakin bu problemin aradan qaldırılmamasına görə, onun mahiyyəti bir mənalı qəbul edilmir. Bu isə təsərrüfat təcrübəsində bir çox problemlərə gətirib çıxarır.

Beləliklə, demək olar ki, Azərbaycan dövləti keçmiş ittifaq respublikalarından fərqi ondan ibarətdir ki, islahatların aparılmasında və bazar infrasturukturunun inkişafı bir qədər geridədir. Azərbaycanda son illərə qədər bu problem çox çətin və mürəkkəb olaraq qalırdı.

Müəssisənin istehsal infrastrukturunu dedikdə, onun istehsal bölmələrinin tərkibi (iştirakçıları, şöbələri, sexləri, istehsalı) onların qurulması, yerləşdirilməsi, istehsal əlaqələri başa düşülür. Hər bir müəssisədə texnoloji prosesə uyğun olaraq onun istehsal infrastrukturunu formalaşdıran məhsul buraxılışının istehsal bölmələri təşkil olunur.

Müəssisənin istehsal strukturuna müxtəlif amillər təsir göstərir: buraxılan məhsulun xarakteri, onun hazırlanma texnologiyalarının xüsusiyyətləri, istehsalın miqyası, istehsal əlaqələrinin digər müəssisələrlə əlaqə formaları [17, s.21].

İstehsal infrastrukturunu aşağıdakı spesifik cəhətləri ilə fərqlənir:

1.İstehsal sahəsinin gəlirləri milli gəlirhesabına daxildir;

2. İstehsal infrastrukturunu məhsulu onun üçün yeni olan keyfiyyətli formaya çevirir;

3. Bu gün istehsal infrastrukturunun iqtisadiyyatın bütün başqa sahələri ilə bərabər əhəmiyyəti var.

İstehsal infrastrukturunun mahiyyəti ikitərəflidir. Birincisi, o, maddi istehsal prosesinin normal fəaliyyəti ödənilməsinə yönəlib. İkincisi, milli iqtisadiyyatda əmək ehtiyatlarının təkrar istehsalı, insanın özünün normal həyat fəaliyyətini təmin edir.

Sosial infrastrukturun formalaşmasının spesifik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

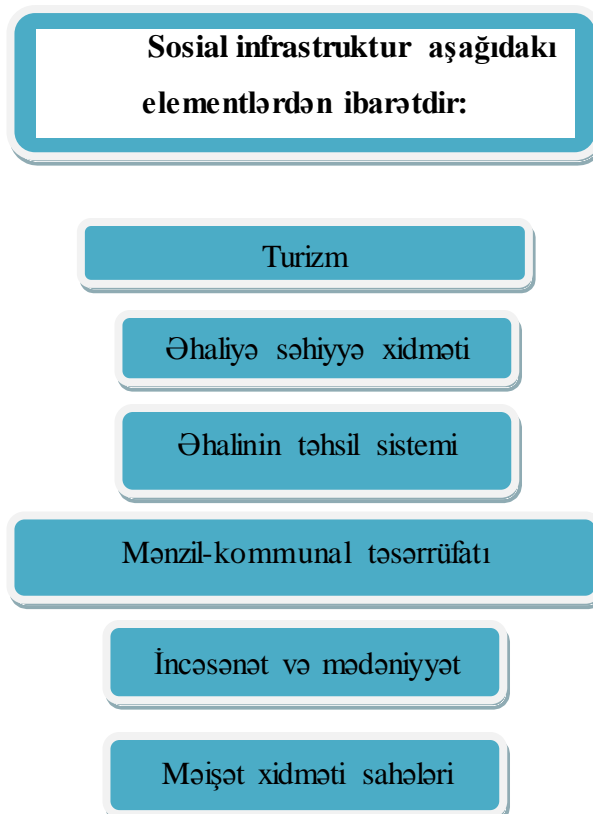
➤ sosial infrastruktur sahələri üçün xidmətlərin istehlakının ərazi lokallaşdırılması səciyyəvidir, yəni sosial infrastruktur müəyyən əraziyəbağlıdır. O, regiona işləyir. Regionun sosial-iqtisadi mühitinin həyat qabiliyyəti və etibarlılığı sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsindən çox asılıdır. O regional təsərrüfat kompleksinin tərkib elementidir, onun alt sistemi kimi formalaşır və fəaliyyət göstərir. Öz növbəsində regional təsərrüfat kompleksi özü təkrar istehsal edən sistem kimi ictimai təkrar istehsal prosesində daxili və xarici sistemlər və alt sistemlər arasında şaquli və üfüqi qarşılıqlı fəaliyyət göstərən iqtisadiyyatın bir çox sahələrindən və alt sahələrindən ibarətdir. Hər regionun konkret şəraitdə sosial infrastrukturun müxtəlif obyektlərinin həlqələri funksional bloklar yaradırlar: a) məktəbəqədər müəssisələr, təhsil, elm; b) səhiyyə, idman, turizm, ətraf mühitin qorunması; c) mənzil təsərrüfatı, kommunal və məişət xidməti; d) pərakəndə ticarət, ictimai iaşə; e) məişət kommunikasiyaları, ictimai nəqliyyat, rabitə vasitələri və məlumatlandırma və s.

➤ bir sıra araşdırmalardan məlum olmuşdur ki, infrastrukturun inkişafının struktur elementlərinin formalaşması tsiklindən fərqli olan öz spesifik tsikliyi var. Bu infrastruktur tsiklik (infratsiklik) özlərinin faza xarakteristikası, tezlik və amplitudasına görə struktur əmələ gətirən elementlərin tsiklərinin xarakteristikalarının dinamikası ilə fərqlənirlər. Bəzən onlar fazalar üzrə üst-üstə düşə bilirlər və bir-birlərinə arxalana bilirlər, lakin bu yalnız tədqiq olunan sistemlərin inkişaf edə bilən "qısa" dalğalarında özünün göstərən xüsusi hallarda da mümkündür. Bundan başqa, infratsikllər özü-

özlüyündə infrastrukturun növ və yarımnovlərindən (istehsal, sosial, institusional, fərdi, informasiya, ekoloji və s.)və tədqiq olunan hər bir sistemin fərdi xarakteristikasından asılı olaraq çox əsaslı şəkildə fərqlənir.

➤son illərdə sosial infrastrukturun inkişafının üçüncü xüsusiyyəti əhalinin informasiya təminatında artan tələbatıdır. Həmin tələbatın ödənilməsində xüsusi dinamikliyə qlobal kompyuter şəbəkəsinə çıxış imkanı təmin edən maddi-real elementlərin təşəkkülünü və fəaliyyət göstərməsini özündə daşıyır. Müxtəlif sahələrdə böyük imkanlara malik olmaqla müasir informasiya texnologiyalarına əsaslanan yeni kommunikasiya sistemlərinin insan cəmiyyətinin bilmədiyi bərabər perspektivləri var. Bundan başqa, yeni texnologiyalar televiziya və radio verilişləri, mobil telefon rabitəsi sistemlərinin infrastrukturunun inkişafına ciddi təsir göstərir.

Respublikada sosial sahələrin inkişafı əsas dövlət tərəfindən həyata keçirilməli və tənzimlənməlidir.

Sxem 1.3. Sosial infrastrukturun növləri.

Lakin, bütün bunlara baxmayaraq sosial infrastruktur sahələrinin ərazi üzrə təşkili, onun xüsusiyyət və prinsipləri demək olar ki, bütövlükdə iqtisadiyyat elminin, o cümlədən də regional iqtisadiyyatın ən az öyrənilmiş sahələrindən biridir.

İstehsalın və o cümlədən sosial infrastrukturunun ərazi üzrə səmərəli təşkilinin əsas prinsipləri aşağıdakı göstəricilərdir:

1. Yerli təbii, əmək və digər resursları istehsal dövrünə cəlb etmək üçün istehsal və digər xidmət sahələrin ölkə ərazisi daxilində münasib, bərabər şəkildə yerləşdirilməsi;

2. Ayrı-ayrı regionların və bölgələrin təsərrüfat və mədəni səviyyəsinin qaldırılması, onlar arasında mövcud sosial-iqtisadi fərqlərinin silinməsi;

3. İstehsal və xidmət obyektlərinin bilavasitə xammal mənbələrinə və istehlak rayonlarına yaxınlaşdırılması;

4. Maddi və sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı üzrə ölkədaxili regionlar və bölgələr üzrə səmərəli əmək bölgüsünün müəyyən edilməsi;

5. Ölkənin dünya təsərrüfatı sistemində daha fəal surətdə qovuşmasının əsas şərti kimi istehsal və sosial infrastruktur sahələrinin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı.

Qeyd etmək lazımdır ki, sosial infrastruktur sahələrinin də ərazi üzrə təşkilinin müəyyən edən bu prinsiplər arasında möhkəm əlaqələr mövcuddur. Məsələn: istehsal və sosial infrastruktur obyektlərinin bilavasitə onun məhsullarının və xidmətlərinin istehlakı rayonlarına yaxın yerləşdirilməsi bir tərəfdən əlavə xərclərin aradan qaldırılmasına imkan verir, digər tərəfdən isə ayrı-ayrı bölgələrin sosial iqtisadi inkişafı sahəsində geriliyin aradan qaldırılmasında, onlarla inkişaf etmiş bölgələr arasında mövcud fərqlərin minimuma endirilməsində mühüm rol oynayır.

Müəssisələrdə işləyən fəhlə və xidmətçilərə xidmət göstərən nəqliyyat, tədris – istehsalat kombinatları, idman-sağlamlıq düşərgələri, əməyin mühafizəsi xidməti, müəssisənin fəhlə və qulluqçuları üçün yaradılan istirahət yerləri və s. sosial infrastruktur sahələrinə aiddir.

İndiki vaxtda infrastrukturun inkişaf etdirilməsi və hətta yenidən qurulması

Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafının mühüm istiqamətlərindən biri olmuşdur. Bunu demək olar ki, nadir hallarda istehsal infrastrukturunun sahələrində iqtisadi itkilərin dəyəri həmin itkilərin aradan qaldırılması üçün istehsalın möhkəmlənməsinə sərf olunan xərclərdir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, xalq təsərrüfatının formalaşması, iqtisadi artımın sürəti, regionların inkişaf etdirilməsi və ərazi – istehsal komplekslərinin formalaşdırılması, və s. kimi proseslər infrastrukturun vəziyyəti ilə bağlıdır.

İnfrastruktur sisteminin ideal olmaması, qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadi inkişafının azalmasına gətirib çıxarır. Beləki, infrastrukturun inkişaf etdirilməsi mühüm istehsal müəssisələrinin inkişaf etdirilməsindən geri qalmamalı, hətta ondan əvvəl inkişaf etdirilməli bu da investisiya qoyuluşların da, mütləq qeyd olunmalıdır.

Beləliklə, indiki vaxtda infrastrukturun iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək baxımından həmin əlamət kifayət deyildir.

İnfrastruktur sahələrin genişləndirilməsi istehsal zamanı böyük mənfəət əldə etmək üçün təkcə müxtəlif müəssisə və firmalara deyil, əsasən iqtisadi mənafeələrə xidmət göstərməklə, ölkənin təlabatının ödənilməsini təmin edir. İndiki dövrdə sturukturların dayanmadan inkişafı əhalinin maddi rifahının yüksəlməsinə şərait yaradır. Bunuda demək lazımdır ki, Respublikamızın Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyev cənabları tərəfindən “2009-2013-cü illərdə AR Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramın” qəbul edilərkən başqa sahələrlə yanaşı infrastruktur sahələrinin formalaşması və inkişaf etdirilməsi sahəsində bir çox layihələr geniş formada həyata keçirilib.

1.3. Sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi kontekstində infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin zəruriliyi

İnfrastruktur kompleksi müxtəlif xidmətlər göstərən təsərrüfat sahələrini birləşdirir. O rabitə sisteminə və xidmət sferasına bölür. Rabitə sistemi nəqliyyatı və əlaqəni özünə daxil edir. Əsas nəqliyyat növləri — dəmir yolu, avtomobil, çay, dəniz, hava və boru kəməri — ölkənin nəqliyyat sistemini yaradırlar. Nəqliyyat növləri nəqliyyat qovşaqlarının, yəni bir neçə nəqliyyat növləri ilə oxşar olan və onların arasında yüklərlə mübadilə həyata keçirən bəndlərin köməyi ilə birləşir.

Respublikamız üçün vacib olan və beynəlxalq miqyasda qəbul olunmuş davamlı inkişaf konsepsiyasına söykənən yeni ekoloji infrastrukturun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır.

İqtisadi fəaliyyət növü kimi götürülən hər bir infrastruktur sahəsi bu və digər xidmətləri tələb olunan məntəqədə fasiləsiz yerinə yetirən binalar, qurğular, şəbəkələr, yollar və s. qarşılıqlı əlaqələrindən təşkil olub və özünün icra etdiyi funksiyasına görə fərqlənir. Bu sahənin başlıca funksiyası ərazi ilə sıx bağlılıq olub, onun təsərrüfatda mənimsənilməsinin məskunlaşmanın bir növ ilkin «tikinti materiallarını» təşkil edir.

Sxem 1.4. İnfrastrukturun sahələri

Hazırda respublikada bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verə biləcək infrastrukturun çoxsaylı növlərinin formalaşması, ərazi şəbəkənin istehlakçılara yaxınlaşdırılması və servisinin yaxşılaşdırılması tədbirləri aparılır. Bu sahənin qarşısında digər başlıca vəzifə bütün müəssisələri, fermer təsərrüfatlarının ayrı-ayrı sahibkarları yaşayış məntəqələrini lazımi səviyyədə istehsal və sosial xidmətlərlə təchiz etməkdən onların daxili və xarici satış bazarlarına çıxışlarını təmin etməkdən ibarətdir.

Ölkəmizdə infrastruktur sahələrinin inkişafına və ərazi fərdlərinə təsir göstərən əsas amillər bunlardır: iqtisadi coğrafi mövqeyi, ərazi əmək bölgüsünün inkişaf səviyyəsi, urbanizasiya və məskunlaşma formaları, təbii şəraiti və ehtiyatlar, əhalinin sosial- iqtisadi vəziyyəti və s.

İqtisadi coğrafi mövqe kənar obyektlərə görə olan əlaqələrlə xarakterizə olunduğundan nəqliyyat və digər infrastrukturların inkişafı ilə sıx bağlıdır. Azərbaycanda bir sıra infrastruktur sahələri - müxtəlif növ qlobal və regional nəqliyyat yolları, rabitə sistemləri, onların təmərküzləşməsi, yeni-yeni yolların salınması və b. Bütün bunlara xidmət göstərən köməkçi sahələri həm də onun əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyi təsiri altında yaranmışdır.

Bəzi xidmət sahələri məhz yerli təbii, tarixi şəraitin və milli ənənələrin təsiri altında yaranır və onların hazırkı bazar iqtisadiyyatına düzgün transformasiyasının həyata keçirilməsi müsbət nəticələrə erədi.

Azərbaycanın relyefi və iqlim şəraiti nəqliyyatın konfigurasiyasına, zəlzələyə davamlı tikililərə, körpülərə və b. əlavə tədbirlərin görülməsinə, evlərin qızdırılmasına, yanacaqın az işlədilməsinə, soyuduculara tələbatın çoxalmasına və s. təsir göstərir.

Əmək bölgüsünün təsiri altında son illər Respublikanın infrastrukturunda vahid xidmət sahəsinin ayrı-ayrı sahə və yarım sahələrə bölünməsi və onların hər birində ixtisaslaşmanın dərinləşməsidir. Bunu biz əvvəllər vahid mənzil-kommunal

təsərrüfatı daxilində birləşdirilən bir çox xidmət növlərinin – elektrik enerjisi, su, istilik təchizatı, qaz və s. hər birinin hazırda ixtisaslaşdırılmış müstəqil istehsal infrastrukturuna sahələrinə çevrilməsindən aydın görürük. Keçmiş dövlət ticarət nazirliyi və Azərıtıfaqın tərkibində fəaliyyət göstərəntopdanvə pərakəndə ticarətinhazırda 181-dən çox yeni növə ayrılmışdır [6, s.45-50].

Güclü texniki bazası, köməkçi və yardımçı sahələriolanıxtisaslaşdırılmış istehsal infrastrukturları - Azərienerji, Azəriqaz, Nəqliyyat və Rabitə İnformasiya Texnologiyaları nazirlikləri, Azər-sutəchizatı və b. Hazırda bütün respublikaya və regionlarına xidmət göstərirlər.

Yüksək servis xidmətinə və səmərəliliyə malikolanbelə mü-tərəqqiprosesgələcəkdə genişləndiriləcəkdir.

Azərbaycanda infrastruktur sahələrinin inkişaf yoluna nəzər salsaq görərikki, o, heç də həmişə rəvan olmamışdır. Hələ SSRİ dövründən yol verilən ayrı-seçkilik nəticəsində uzun illər səviyyəsinə görə qonşu respublikalardan geri qalmış, sahə və ərazi strukturunun nisbətlərində bu gün də öz mənfi təsirini hiss etdirən dis-proporsiyalar qalmaqdadır. Azərbaycanın mərkəzinin tələbatına daha çox cavab verən istehsal infrastrukturunu sosial xidmət sahələri ilə müqayisədə üstün inkişaf etdirilirdi. Ona görə də yalnız müstəqillik illərində onun tam şəkildə formalaşdırılması ardıcıl davam etdirilmişdir[26].

Xarici şirkətlərin iştirakı ilə Xəzərin neft - qaz ehtiyatlarının mənimsənilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanın infrastruktur sahələrinin inkişafında yeni mərhələ başlandı: ölkəni dünya bazarına bağlayan «İpək yolu» və onunla əlaqədə olan bir çox regional və lokal infrastruktur yaradılmağa başlandı, çoxlu yeni, xüsusilə rabitə texnologiyası ilə bağlı xidmət növləri və qabaqcıl idarəçilik metodları gətirildi, infrastruktur sahələrinə investisiya qoyuluşu kəskin sürətdə artırıldı[18].

Azərbaycanın infrastrukturunun inkişafında xarici və müştərək müəssisələrinin rolu getdikcə artmaqdadır və onların iş təcrübəsindən, texniki yeniliklərindən və ən başlıcası, investisiya imkanlarından istifadə genişlənir. İnfrastruktur sahələri qoyulan sərmayələri tez geri qaytara bilən istehsal sferasından fərqli olaraq xarici

vətəndaşların sahibkarları üçün həmişə cəlb edici olmuşlar [31].

İnfrastruktur sahələrinin inkişafı və ərazi təşkilində iri regional şəhər mərkəzlərinin rolunun böyük olması hələ çoxdan məlumdur. Müəyyən yetkinlik səviyyəsinə çatmış şəhər mərkəzləri müxtəlif istehsal və sosial xidmət növləri kompleksinə malik olmaqla həm özlərinin tələbatlarını ödəyirlər, həm də ətraf yaşayış yerlərinə xidmət göstərməklə bütövlükdə regionun sosial-iqtisadi inkişafının aparıcı qüvvəsinə çevrilirlər.

Ona görə də hazırkı mərhələdə böyük bir vəzifə regionlarda olan belə şəhərlərin inkişafı istiqamətində onlarda yeni müəssisələrlə yanaşı bazar infrastrukturuları - nəqliyyat yolları, bank filialları, lizinq xidməti, biznes mərkəzləri, litseylər, yeni özəl məktəblər və s. yaradılmasıdır. Özlərinin əlverişli nəqliyyat - coğrafi mövqeləri, təsərrüfat-xidmət və elmi-mədəni potensialı, ətraf ərazilərə təsirinə görə fərqlənən belə regional şəhər mərkəzləri sırasına Bakı ilə yanaşı, Gəncəni, Mingəçeviri, Bərdəni, Yevlaxı, Şəkini, Zaqatalanı, Əli-Bayramlıni, Qubanı, Xaçmazı, Xankəndini, Lənkəranı və Naxçıvanı daxil etmək olar. Əlbəttə, ölkənin təsərrüfat sahələrinin inkişafı və dövlətin regional siyasətindən asılı olaraq belə mərkəzlərin sayı arta bilər[24].

İndiki dövrdə nəqliyyat dövlətimizin infrastrukturunun mühüm tərkib hissəsidir. Onun effektiv fəaliyyəti bir yandan iqtisadiyyatın təşkilində və sosial sahənin işində əsas şərtlərdə biri hesab edilir. Lakin, nəqliyyat sahəsi əhalinin tələb və təkliflərinə xidmət etmək formalarına malikdir. Belə şəraitdə iqtisadiyyatın inkişaf etməsində nəqliyyatı tək-cə bir sahə kimi qiymətləndirmək olmaz. Nəqliyyatın yük və sərnişin daşımaları, təsərrüfatın idarə edilməsində, əsasən əhalinin həyat fəaliyyətində mövcud şəraiti formalaşdıran sistemdir. Nəqliyyat sahələrinin inkişaf etdirilməsi əsasən iqtisadi sahələrdə, malların və xidmətlərin sərbəst mübadiləsinin, rəqabətin və əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasının təminatıdır. Malların istehsalının və normal fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi əsasən nəqliyyat vasitələrinin köməyi ilə təmin olunur. 1995-ci ildən etibarən nəqliyyat sahəsində vəziyyət sabitləşməyə başlamışdır. 2000-ci ildən başlayaraq isə bu sektorda inkişaf və canlanma özünü göstərməyə

başladı. Bununla belə, 1995-ci ildən nəqliyyat sektorunda başlayan sabitləşmə əsasən neft inkişafı ilə bağlı idi.

Cədvəl 1.5.

Nəqliyyatda yükdaşımının həcmi

	2000	2005	2006	2007	2009	2010	2011	2013	2015
CƏMİ	105005	160976	178283	192298	217657	222638	22710	241635	245369
NƏQLİYYAT SEKTORU	80180	128328	145596	167533	190372	196452	203586	21926	222373
DƏMİR YOLU	15876	26522	30205	28276	20799	22349	22203	23127	17090
DƏNİZ	8779	13680	13506	10173	13190	11714	12499	11510	6626
HAVA	37	74	75	52	32	40	51	126	129
BORU KƏMƏRİ	15054	18534	27426	47409	62115	62458	59053	57941	60923
NEFT KƏMƏRİ	11774	11692	19947	39999	50480	49982	45602	43549	45672
QAZ KƏMƏRİ	3280	6842	7479	7410	11635	12476	13451	14392	15251
AVTOMOBİL	40434	69518	74384	81623	94136	99891	109780	125222	137605

Nəqliyyat sahələrinin funksiyası dəyişir: bu sahə milli əmtəə bazarının təminatını reallaşdırır, bölgələr arasında əlaqələr əmələ gətirir, insanların həyatında müəyyən mənada dəyişikliklər yaradır. Nəqliyyatın sistemləşdirilməsi, təkamülü və strategiyası əsasən dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olur. Bütöv iqtisadi sahənin formalaşması, əmtəə hərəkətinin sürətinin artırılması, fərqli regionlararası nəqliyyat inkişaf etdirilməsi bu məqsədlərə çatmaq üçün vacib rol oynayır.

Azərbaycan qısamüddət ərzində siyasi, habelə sosial iqtisadi sahələrdə sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi sayəsində sərnişin və yükdaşımalarına olan tələbat yüksək dərəcədə artmışdır ki, bu da öz növbəsində, nəqliyyat sektorunda sürətli inkişafa təkan vermişdir.

2003-cü ildə cənab İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra nəqliyyat sahəsi öz inkişafının təzə pilləsinə başlamışdır. Son doqquz ildə bu sahədə əsaslı struktur islahatları həyata keçirilmişdir.

Sırr deyil ki, iqtisadiyyatın bütün strateji sahələrində olduğu kimi, nəqliyyatın fəaliyyətinin də dövlət tənzimlənməsinə ehtiyacı var. Azərbaycan dövlətinin siyasətinə uyğun olaraq nəqliyyat sahəsi bütövlükdə dövlətin başqa iqtisadi sahələri ilə yanaşı, ictimai xarakterli tələbatların ödənilməsi və dövlətin iqtisadi tələblərinə xidmət göstərmək baxımından zəruridir.

Nəqliyyat sistemində daxil olan bir çox nəqliyyat sahələri fərqlənsələr də dövlətimiz nəqliyyata makro səviyyədə tək idarəetmə sahəsi kimi baxır, nəqliyyat xidmətlərindən istifadə olunanlara tamamlayıcı, müxtəlif sahələri təmin edən əsas bir kompleksə çevirilməlidir. Ölkə işlərində əməkdaşlıq edərək fərqli nəqliyyat növlərinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə dəstək verir.

Son illər ərzində nəqliyyat sektorunda həyata keçirilən işlərə dövlət tənzimlənməsi müstəvisindən nəzər yetirsək, görürük ki, bu sahənin fəaliyyətinin hüquqi əsasları vahid prinsiplər əsasında inkişaf etdirilir, nəqliyyatın müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün hədəf proqramları işlənib hazırlanır və uğurla reallaşdırılır, maliyyələşdirmə, nəqliyyat sahəsində vergiqoyma, texniki və qiymətə nəzarət fəaliyyətlərini tənzimləyən düşünülmüş siyasət aparılır, nəqliyyat sahəsinə ayrılmış büdcə və digər vəsaitləri nəqliyyatın fərqli sahələri arasında balanslaşdırılmış formada bölüşdürülür, nəqliyyat sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün sahibkar tələblərinin və maraqlarının birləşdirilməsi məqsədi ilə əməkdaşlıq üçün bütün lazımi şərait yaradılır, nəqliyyatda dünyanın ən müasir standartlarına vahid informasiya məkanı yaradılması istiqamətində islahatlar həyata keçirilir, nəqliyyat sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün ölkənin və müxtəlif fərdlərin səyləri birləşdirilir, onların maraqlarının qorunması və razılaşdırılması təmin olunur.

Bütün bunlarla yanaşı, dövlətimiz nəqliyyatın fəaliyyətinə minimum səviyyədə müdaxilə etmək prinsipindən tərəfdardır. Azərbaycanda nəqliyyat

sahəsinin fəaliyyəti əsasən iqtisadi əsas operatorların rəqabətindən bərabərdir. Nəqliyyat infrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsi büdcə vəsaitlərindən və başqa vəsaitlərdən istifadə olunmaqla, şəxsi investorların cəlb olunmasını genişləndirməyi nəzərdən keçirir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda nəqliyyatda struktur islahatların aparılması bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir.

İndiki dövrdə informasiya texnologiyaları ölkənin inkişafına təsir edən əsas faktorlardan biri olmuş, onun əhatə dairəsi ölkə sahələrinə və vətəndaş cəmiyyəti institutlarını, mədəniyyəti, elm və təhsili, əsasən əhalinin həyat tərzini əhatə etmişdir. Bir çox İEÖ və İEOÖ-in informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının yaratdığı üstünlüklərdən lazımi dərəcədə faydalanır, iqtisadi sahədə mühüm uğurlara imza atırlar.

Kommunikasiya-informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi səviyyəsi bütün dövlətlərin intellektual səviyyəsinin və elmi potensialının, demokratiyanın inkişaf etdirilməsinin vacib göstəricilərindən biri demək olar. Bu baxımdan informasiya kommunikasiya infrastrukturunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi zəruri hala çevrilmişdir.

II Fəsil. Azərbaycan Respublikasında infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin təhlili

2.1. Respublikamızda infrastruktur komplekslərinin iqtisadi rayonlar üzrə mövcud vəziyyətinin təhlili

Azərbaycanın infrastruktur komplekslərinin iqtisadi, milli və inzibati ərazi prinsipləri ilə bir-birindən fərqlənən iqtisadi rayonlarda formalaşan infrastrukturların məcmusundan ibarətdir. Ölkə iqtisadiyyatının amillər və şəraitlərindən asılı olaraq iqtisadi rayonlar da dəyişikliyə məruz qalmışdır. Belə ki, 1918-ci ildən etibarən Azərbaycanın ərazisində olan iqtisadi rayonlar bir neçə dəfə dəyişilmişdir. Hazırda Azərbaycanın ərazisində 10 iqtisadi rayon Abşeron, Quba-Xaçmaz, Dağlıq-Şirvan, Şəki-Zaqatala, Lənkəran, Aran, Gəncə-Qazax, Yuxarı Qarabağ, Kəlbəcər-Laçın, Naxçıvan iqtisadi rayonlar mövcuddur [49. 160s.].

İnzibati və fiziki ərazi rayonlarından fərqli olaraq təbii-iqtisadi rayonların sayı ərazi təşkili, siyasi iqtisadi quruculuq məsələləri və ölkənin iqtisadi inkişaf proqramı ilə əlaqədar olaraq dəyişdirilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu dəyişikliklər yalnız ölkədə iqtisadi münasibətlərin inkişafına xidmət etməlidir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə istehsal münasibətləri kontekstində infrastrukturların mövcud vəziyyətini və onların inkişafının regional problemlərini araşdırarkən müəyyən etdik ki, ölkəmizdə istehsal sahələri qeyri-bərabər yerləşdiyindən buna müvafiq olaraq infrastruktur müxtəlif istiqamətdə mövcud olmuşdur. Belə ki, Abşeron iqtisadi rayonunda yeyinti, yüngül və ağır sənaye sahələri inkişafına uyğun olaraq istehsal infrastrukturunu elektroenergetika, yanacaq, neft, qazçıxarma, rabitə, nəqliyyat və s. sahələr daha yaxşı inkişaf etdiyi halda, Lənkəran, Aran və digər iqtisadi rayonlarda kənd təsərrüfatı məhsulları, balıqçılıq sənayesi və onların emal sahələrinin inkişafını təmin edən istehsal infrastrukturunu inkişaf etmişdir. Ümumiyyətlə, götürdük də ölkəmizin bütün ərazisində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ona müvafiq olaraq

istehsal infrastrukturunun mövcudluğu ölkə iqtisadiyyatı üçün xarakterikdir. Ölkədə iqtisadi münasibətlərin inkişafına nail olmaqdan ötrü müxtəlif iqtisadi sferaların və onların infrastrukturlarının ümumi şəkildə inkişafı təmin edilməlidir. Lakin keçmiş SSR-i hökuməti tərəfindən düşünülmüş formada iqtisadi əlaqələr “burulğanı” yaradıldığından SSR-i dağılan kimi bu məkanda olan ölkələrlə birlikdə Azərbaycanın digər sahələrində olduğu kimi istehsal infrastrukturunu inkişafında da durğunluq özünü göstərdi. Müstəqil Azərbaycan bütün iqtisadi rayonları üzrə istehsal infrastrukturlarının tənəzzülü məhz bununla bağlıdır. Belə ki, Abşeron zonasında istehsal xarakterinə malik infrastrukturun mövcud vəziyyəti tətqiq edilərkən məlum olmuşdur ki, ölkənin sənaye xarakterli sferalarının əlli faizindən çoxu, əhalinin isə otuz beş faizə qədər bu ərazidə toplaşdığından, istehsal xarakterli infrastruktur daha da yuxarı səviyyəyə çatmışdır. Daha irəlidə gedən sahələrdən neft kimya sənayesi, energetika, həm qara, həm dəki əlvan metalurgiya, yeyinti, maşınqayırma, yüngül, sənayələrin əksər hissəsi burada cəmləşdiyi halda, indiki zamanda həmən sahələrin müəyyən hissəsinin fəaliyyət sahəsi ixtisara uğramışdır. Xarici investisiyaların cəlb olunması hesabına onların bir qisminin fəaliyyəti bərpa edilməkdədir. Ayrı-ayrı sənaye xarakterli sferaların mövcudluğu həmən sahələrin təkamülünə səbəb olan istehsal infrastrukturunun da yuxarı səviyyəyə çıxmasına şərait yaratmışdır. Elektrik enerjisinin çox hissəsi Abşeron iqtisadi rayonunda istifadə olunduğundan burada güclü elektroenergetika kompleksi yaradılmışdır. Həmin kompleks vasitəsilə həm ölkənin enerjiyə olan tələbatı təmin edilirdi, həmçinin 1990-cı illərə kimi Dağıstan, Gürcüstan və xeyirsiz qonşumuz Ermənistanada müəyyən həcmdə elektriddə verilirdi. İndi isə “Şimal”, “Qırmızı Ulduz”, “Krasın” adına elektrik stansiyaları, Sumqayıt bir və iki nömrəli istilik mərkəzləri, Mingəçevir-Bakı elektrik xətti ilə verilən enerji sayəsində sənaye sferalarının enerjiyə olan tələbatı ödənilir. Ölkəmizdə çıxarılan həm neftin, həm dəki qazın böyük payı Abşeronun payına düşür. Xəzər dəniz Neft-qaz sənayesi və Azərneft birlikləri burada fəaliyyət göstərir. Qaradağ, Əzizbəyov, Səbayıl, Binəqədi, Suraxanı və Sabunçu rayonlarının ərazisində neft hasilatı daha çoxdur. Neft və qaz sferalarının daha yaxşı təkamülü neft-

maşınqayırma, metallurgiya, istilik enerji stansiyaları və tikinti materialları istehsalı bölmələrinin əmələ gəlməsinə şərait yaratmışdır. Yanacaq, sürtkü yağları, bitium və s. məhsulların istehsalı, metallurgiya, nəqliyyat və energetikanın, eləcə də digər sənaye sahələrinin inkişafına mühüm təsir göstərən, Respublikanın iqtisadi həyatı üçün ən önəmli sahələrdən biri hesab edilən neftayırma sənayesinin Yeni Bakı Azərneftyağ, Bakı Neftayırma, Azəriqaz Emalı Zavodları kimi möhtəşəm emal müəssisələri bu ərazidə fəaliyyət göstərir. Burada Səttərxan adına, Keşlə, Binəqədi, Suraxanı müəssisələri dəlillik nasoslari, diyircəkli balta, rotor, ayrı cür neftmaşınqayırma dəzgahları, dərin quyularda ayrı-ayrı proseslər yeridən qurğular hazırlayan müəssisələr mövcuddur. 1980-ci illərin əvvəllərində radiotexnika və elektrotexnika sənayesi, Bakı Məişət Kondisionerləri zavodu, Soyuducular zavodu, lampası, Radiocihazayırma İstehsalat Birliyi və s. kimi müəssisələr işə salınmışdır. Həm neft-kimya, həmdəki kimya sferalarının təkamülü ilə bağlı Bakı Şin zavodu, Sintetik spirt və kauçuk istehsalı, plastik kütlələr, super fosfat gübrələr, sintetik qətranlar, bitkilərin kimyəvi mühafizə vasitələri, kimyəvi yuyucu tozlar, yod, brom, Sumqayıtda sintetik kauçuk zavodu və Kimya sənayesi birliyi zavodları yaradılmışdır. Qara və əlvan metallurgiya zavodları, tikinti materialları istehsal edən zavodlar fəaliyyət göstərir. Əlvan metallurgiya sferasında Abşeronda çox böyük uğurlar əldə olunmuşdur. Burada alimium məftillər, rəngli metal plakatı və s. istehsal xarakterli sferalar vardır. Həmçinin Bakı Vaqon Təmiri Zavodu, böyük maşınqayırma və dəzgahqayırma zavodları iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinə hər cür tövələr vermişdir. Lakin keçid dövründə istehsal İnfrastrukturlarının dağılması bu sənaye sahələrinin inkişafını ləngitmişdir. Gələcəkdə dünya standartlarının tələblərinə cavab verəcək yeni maşınqayırma kompleksi texnologiyasını yaratmaq üçün külli miqdarda kapital qoyuluşu tələb olunur ki, bununla da mövcud böhranlı vəziyyətdən çıxmaq mümkün olacaqdır. Burada Dünya əhəmiyyətinə malik yaxşı inkişaf etmiş dəmir yol, şosse, hava və dəniz yolları, rabitə və boru kəmərləri nəqliyyatı qovşağı mövcuddur. Nəqliyyat infrastrukturunun mövcudluğu beynəlxalq İpək yolunun inkişafında mühüm rol oynuyacaqdır. Nəqliyyat qovşağının mərkəzi hesab olunan

Bakı şəhərində Tibilisi-Batumi, Bakı-Rostov-Moskva, Bakı-Culfa-Naxçıvan-İran, Bakı-Astara dəmir yolları ilə yük və sərnişin daşımalarının xeyli hissəsi həyata keçirilirdi. Lakin son illər Bakı-Culfa-Naxçıvan-İran dəmiryolu xətti dayanmış yalnız Naxçıvan-Culfa-İran dəmir yolu xəttinin fəaliyyəti təşkil edilmişdir. Bununla yanaşı Xəzər dənizi vasitəsilə Orta Asiya ölkələrində Volqa çayı vasitəsilə Bakı Volqa Don çayı və bu dəniz Baltik Gəmiçilik kanalları vasitəsilə xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələr yaratmaq Abşeron iqtisadi rayonun öhtəsində düşür. Gələcəkdə Sumqayıt dəniz limanının tikintisi nəzərdə tutulur. Bakı Ceyhan Neftqaz boru kəməri Azərbaycan Neft və qazının dünya bazarından çıxarmaqla böyük fayda verəcəkdir. Eyni zamanda İpək yolunun Bakı və Sumqayıtdan keçməsi Ələt-Qazıməmməd yolunun genişləndirilməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinə xeyli köməklik göstərəcəkdir. Bakıda yeni beynəlxalq hava limanının istifadəyə verilməsi isə dünyanın əksər ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Ölkəmizin Quba-Xaçmaz iqtisadi bölgəsində fəaliyyətdə olan istehsal xarakterli sferaların təkmilləşdirilməsinə müvafiq olaraq istehsal istiqamətli infrastruktur var. Həmən zonada iqtisadiyyatın təməlinə və əsas hissəsinə kənd təsərrüfatına məxsus məhsulların hazırlanması və satışı aiddir. Taxıl, üzüm və meyvə-tərəvəz məhsullarının yetişdirilməsi və məhsuldarlığının yüksəldilməsinə ən böyük səbəblər isə torpağın və iqlimin əlverişli olmasıdır. Həmən zonada kartofçuluq, bağçılıq, meyvəçilik və heyvandarlıq sferalarında yaxşı vəziyyətdədilər. Kənd təsərrüfatı xarakterli məhsulların təkamülü Xaçmaz-Dəvəçi zonasında, Gilzidə meyvə, tərəvəz, konserv və süd məhsulları emalı müəssisələri, taxıl məhsulları zavodları, Xudatda böyük balıq unu hazırlayan obyektlərin yaradılmasına yaxşı zəmin hazırlanmışdır. Bu tip sahələr həmən bölgələr üçün mühüm əhəmiyyətə sahibdir. Xalçaçılıq adamlar arasında gediş inkişaf etmiş sənət hesab edilir. Zonada neft, çınqıl, gil, qum, qırma daş kimi ehtiyatlarda nəzərə dəyəcək qədərdir. Qubanın cənub-şərq hissəsində olan yanar şist yataqları əsas iqtisadi mahiyyətə malik yerlərdir. Bu cür sərvətlər sayəsində kərpic zavodu, qum-çınqıl karxanası kimi tikinti materialları ilə əlaqəli obyektlər yaradılmış və həmən zonanın iqtisadi tərəfdən

inkişafına zəmin hazırlamışdır. Onuda qeyd edə bilərikki, ağır sənaye sahələrinin inkişafında başlanılmışdır.

Lənkəran iqtisadi zonası ölkəmizin cənub-qərb istiqamətində, rütubətli-subtropik hissədə formalaşmışdır. Buraya Lənkəran, Cəlilabad, Masallı, Astara, Lerik və Yardımlı inzibati ərazi bölgüləri aiddir. Daha sıx şəkildə əhalinin yerləşməsi isə relyefin, iqlimin daha çox uyğun olması ilə bağlıdır. Bu iqtisadi zonanın bir çox sahədə uğur qazanmasında nəqliyyat infrastrukturunun əhəmiyyətini inkar etmək olmaz.

Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunda əvvəlki regionlara nəzərən, yağıntının çox olması, əlverişli iqlim şəraiti, relyefin rəngarəng olması kənd təsərrüfatının ön sıralarda olmasına səbəb olmuşdur. Həmin rayonda su ehtiyatı kifayət qədərdir. Həm kənd təsərrüfatının digər sahələrə nisbətən öndə olması, həmdəki təbii ehtiyatlar yüngül və yeyinti sənayesinin bu regionda təkmilləşmiş formada mövcudluğuna zəmin yaratmışdır.

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda ayrı-ayrı sənaye sahələrinin miqdarı 1990-cı ilədək ildən-ilə xeyli yüksəlmişdir. Lakin Respublikanın müharibə şəraitində olması və keçid dövrünün çətinlikləri bu bölgənin də iqtisadi həyatına öz təsirini göstərmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati ərazisi şimal və şərqdən Ermənistanla, cənubda 163 km məsafədə İran-İslam Respublikası ilə və qərbdən 11 km məsafədə Türkiyə ilə həmsərhəddir. Respublika iqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı, yeyinti sənayesi və yerli xammal mənbələrinə əsaslanan istehsal sahələri təşkil edir. Kənd təsərrüfatının demək olarki bütün qolları bu iqtisadi bölgədə mövcuddur. Burada kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının əsasını bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalı təşkil edir.

Azərbaycanın sənaye potensialının və infrastruktur sahələrinin bir çox hissəsinin paytaxtda yerləşməsi və eyni zamanda bölgələrdə olan bir çox təşkilatların, müəssisələrin istehsal obyektlərini fəaliyyətini zəifləməsi və ya dayandırılması əhalinin Bakıya axınını sürətləndirmişdir. Bu hal isə iqtisadiyyatın regionaların

inkişaf etməsinə mənfi təsir etmiş, regionların inkişafı arasında fərqin çoxalmasına gətirib çıxarmışdı. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi və onlar arasında fərqin minimuma endirilməsi Respublikanın regionlarının inkişafındakı müşahidə olunan vəziyyətdən məlum olur.

2.2. Azərbaycan Respublikasında infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar sistemi

Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktı dövlət orqanı tərəfindən qəbul olunmuş göstərişləri ümumi məcburi xarakterə malik olan, hüquq normalarını müəyyənləşdirən, dəyişdirən və ya ləğv edən və tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulan rəsmi sənəddir.

Əsas maddi istehsal sferalarına, sənayeyə, tikinti sferasına, xalqa xidmət göstərən təsərrüfat sferalarına məxsus (enerji və qaz təsərrüfatı, ticarət, maddi-texniki təchizat, rabitə və telekommunikasiya sistemləri, su təchizatı, kanalizasiya, ümumi və peşə təhsili, elmə və səhiyyəyə sərf olunan vəsaitlər və s.) komplekslər mövcuddur. Bəzi hallarda adını qeyd etdiyimiz sahələrə dəyişməz investisiyalarda deyilir. Bu tip sahələrə əksər vaxtlar təhsil, səhiyyə, kitabxana xidmətidə daxil edilir. Hamıya aydın olduğu kimi, bu cür infraqurkтура sərf olunan vəsaitlər tez bir zamanda gəlir gətirə bilməz, elə bu səbəbdəndə sahibkarlar investisiya qoymağa yanaşmırlar. Burada işə təbii olaraq əsas iş dövlətin payına düşür, hətta lazım olduqda hökumət strukturları bu sferaları inkişaf etdirməkdən ötrü dünya bankından kreditlərdə cəlb edir. Əsas diqqət işə əhali miqrasiyasının qabağının alınması, heç vaxt istifadədə olmayan ərazilərin istifadəyə verilməsiylə ilə əlaqədar məsələlərin həllində infraqurkтураun böyük sürətlə təkmilləşdirilməsi planlaşdırılır.

İqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinin səmərəliliyi, xalqın yaşayışının yüksəldilməsi birbaşa olaraq infraqurkтураun cari səviyyəsindən asılıdır. Bununlada deyə bilərikki, ölkənin həm sosial, həm dəki iqtisadi inkişafının təminatında infraqurkтура ilkin və əsas rola malikdir.

İstehsalın təşkili prosesində texnologiya ilə əmək vasitəsi və predmeti, texnologiyası və keyfiyyəti, keyfiyyəti və miqdarı, miqdarı və mühiti, mühit və vaxtı arasında düzgün uyğunluq yaratmaq lazımdır.

İstehsalatda əsas münasibətlər xərclər və nəticə, əməyin miqdarı və keyfiyyəti, onlarla əmək haqqı arasında olan münasibətlərdir. Bu mənada iqtisadi, texniki, təşkilati və sosial hazırlıq kimi istehsalın hazırlanmasına diqqət yetirilməsi daha

məqsədəuyğun olardı. İqtisadi hazırlıq prosesində texniki inkişaf və xalq təsərrüfatının təlabatı nəzərə alınmaqla inkişaf perspektivlərinə, texniki hazırlıq prosesində istehsala başlamaq üçün texniki hazırlıq şərtlərinə, təşkilati hazırlıq prosesində isə istehsal prosesinə zaman və mühüt daxilində təşkili – normal əmək şəraitinin yaranması, kadrların-seçilib yerləşdirilməsi, iş yerlərinin təşkili və xidməti, əməyinin normalaşdırılması və onun haqqının ödənilməsi məsələləri təmin edilir.

İstehsal daxili proseslərin təşkili münasibətləridə uyğun iqtisadi qanunlara əsaslanır. İqtisadiyyatın istehsalın durmadan artırılması qanunu tələb edir ki, iş yerinə yetirilənlər uyğun dərəcəyə və təcrübəyə malik olmalıdırlar. Əmək prosesi kifayət qədər texnikləşdirilməsi, istehsalat fasiləsiz xidmətlə təmin olunmalı və əməyin ödənilməsi onun nəticələrinə müvafiq yerinə yetirilməlidir.

Dövriyyə sahəsində iqtisadi münasibətlər sistemi aşağıdakı məsələləri qabaqcıl mövqeyə çıxarır. Onun bazasının tələb və təklif qanunu, qiymət qanununu və əsas iqtisadi qanun təşkil edir. Konkret olaraq iqtisadi münasibətləri avtoistismar müəssisələrinin təkrar istehsalın genişləndirilməsi qanununa əsasən istehsal fondları, avtonəqliyyat vasitələrinin istismarı üçün və eyni zamanda həm də avtomobillərin təmiri üçün nəzərdə tutulmuş fondlar yaradır. Ona görə də təmir üçün haqq bu fond hesabına ödənilir .

Bu baxımdan qiymət qanunu özünü tam biruzə verə bilmir: təmir üçün qiymət ciddi olaraq perskurantla yerinə yetirilir və təmir keyfiyyəti isə müəyyən məhdudiyyətlərlə ixtiyari ola bilər. Beləliklə, bu prosesdə iqtisadi münasibətlər formal xarakter daşısada müvafiq qanunlar və normativ aktlarla tənzimlənir.

Respublikamızda bu və ya digər sosial-iqtisadi əsaslar üzərində təşəkkül tapan müasir kəndli (fermer) təsərrüfatları da getdikcə təkmilləşərək, yüksək inkişaf səviyyəsinə çata bilər.

Bundan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dövrdə yaradılan və inkişaf etdirilən kəndli (fermer) təsərrüfatlarının özünəməxsus tutarlı sosial-iqtisadi əsasları vardır. Həmin əsaslar onların böyük gələcəyindən xəbər verir. Belə ki, respublikamızda kəndli (fermer) təsərrüfatlarının inkişafı əhalinin yerli istehsal

hesabına ərzaq məhsulları ilə təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayacaq. Ona görə də kəndli (fermer) təsərrüfatlarının iqtisadi səmərəliliyini daha da yüksəltmək məqsədi ilə onlara texniki, texnoloji, zoobaytar, xidmətlərinin genişləndirilməsi üçün dövlətin qayğı və yardımını gücləndirilməlidir. Kəndli (fermer) təsərrüfatlarında çalışan ixtisaslı kadrların biliyini artıran, peşəsini təkmilləşdirən kurslar təşkil etməlidir. Həmin təsərrüfatları ixtisaslaşmış kadrlarla təmin etmək üçün ali məktəblərin tədris proqramlarına yenidən baxılmalı və müasir təsərrüfatçılıq tələblərini təmin edə bilən kamil mütəxəssislər yetişdirilməlidir.

Bütün bunlarla yanaşı, aqrar sənaye kompleksində istehsal infrastrukturuna inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. İstehsal infrastrukturunu təyinatına görə nəzərdən keçirərkən tədarükə və kənd təsərrüfatına xidmət edən emal sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinə diqqət yetirilməsi bu baxımdan daha səciyyəvidir.

Bu baxımdan 1999-cu il 22 mart tarixli prezident fərmanı ilə əlaqədar olaraq kənd əməkçiləri torpaq vergisi istisna edilməklə, bütün vergi növlərindən azad edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının prezidentinin 24.11.2004-cü il tarixli «AR-da iqtisadi-sosial inkişafın sürətlənməsi tədbirləri haqqında» və 2004-cü il 11 fevral tarixli «AR Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında» (2004-2008-ci illər) fərmanlarında dövlət iqtisadiyyatında müşahidə olunan müsbət inkişaf meyllərinin sürətləndirilməsi, regionların tarazlı, davamlı və dəyişməz inkişaf etdirilməsi, yeni istehsal müəssisələrinin açılması, infrastrukturunun yeniləşdirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması kimi vacib məqamlar öz əksini tapmışdır. Dövlət Proqramı əsasında həyata keçirilən kompleks tədbirlər sistemi ölkə iqtisadiyyatının ən müxtəlif sahələrinin, o cümlədən yerli və xarici investisiyalar, müasir idarəetmə texnologiyalarının cəlb olunması yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən müəssisələrin yaradılmasına, mövcud müəssisələrin, sosial infrastrukturun yenidən qurulmasına, yeni iş yerlərinin açılması hesabına ölkədə işsizlik və yoxsulluq probleminin aradan qaldırılmasına, vətəndaşların maddi rifah halının yüksəldilməsinə yönəlmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığının mümkün qədər azaldılması məqsədilə aqrar sektorun inkişafı hazırda

hökumət səviyyəsində həyata keçirilən iqtisadi siyasətin öncül istiqamətlərindən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2009-cu ilin aprel ayında ölkə prezidenti regionların sosial - iqtisadi inkişaf ilə bağlı 2009-2013-cü illər üçün yeni dövlət proqramını təsdiq etmişdir. Həmin proqramda regionların sosial-iqtisadi inkişafında qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də aqrar sahənin daha sürətli və kompleks inkişafı nəzərdə tutulmaqla bərabər, istehsal və sosial infrastrukturun əsaslı sürətdə daha da təkmilləşdirilməsi bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulmuşdur.

Nəqliyyat müəssisələrinin fəaliyyəti onların qarşılıqlı münasibətləri yük göndərən, yük alan, yükləmə-boşaltma məntəqələri, texniki xidmət və təmir müəssisələri arasındakı münasibətlər “nəqliyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə tənzimlənir. Bu qanun 11 iyun 1999-cı il tarixində qəbul edilmiş və 27 iyul 1999-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası prezidentinin müvafiq fərmanı ilə qüvvəyə minmişdir. “Nəqliyyat haqqında” qanun nəqliyyatın fəaliyyətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir.

Qanunun 8-ci maddəsi “Nəqliyyatda iqtisadi fəaliyyətin əsasları” adlanır və 1-ci bəndə yazılır ki, Nəqliyyat sistemində iqtisadi münasibətlərin əsası nəqliyyat xidmətlərinə “tələb və təklif bazarı” vasitəsilə formalaşdırılır. Qanunun sonrakı bəndlərində isə nəqliyyat müəssisələri və daşıyıcıların fəaliyyətini tənzimləyən müddəalar qeyd edilmişdir.

AR “Nəqliyyat haqqında” qanununda deyilir ki, “Nəqliyyat daşıyıcıları və müəssisələri öz fəaliyyətlərini ilkin olaraq kommersiya və təsərrüfat prinsipləri əsasında reallaşdırır” (maddə 8.2.). Bu heçdə o demək deyildir ki, nəqliyyat müəssisələri və daşıyıcıları öz fəaliyyətlərini tam sərbəst, heç bir qanunauyğunluğu nəzərə almadan qura bilərlər. Ona görə də 8-ci maddənin 3-cü bəndində yazılır ki, “Nəqliyyat müəssisələri və daşıyıcılar nəqliyyata aid xidmətlərinin və digər xidmətləri qanunvericiliyə uyğun olaraq bağlanmış müqavilələr əsasında reallaşdırılır”.

Avtotəmir müəssisələri arasında təsərrüfatı hesabatlarda bəzən özünü

doğrultmur. Təmir müəssisəsi sifarişçilər qarşısında təmir yürüşü dövründə məsuliyyət daşıya bilər, bu isə təmir olunmuş avtomobilin, aqreqatın yürüşünün az qismini təşkil edir. Nə təminat yürüşündən artıq yürüş, nə təmirdə dayanma müddəti iqtisadi münasibətlərin obyektinə ola bilməz, lakin onlar fəaliyyətdə olan avtomobil parkına artırılıb azaltılmaqla avtonəqliyyat müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə bir başa təsir edir. Nəhayət sifarişçilər obyektin vaxtında təmirə verilməsi prosesində texniki vəziyyətə görə heç bir məsuliyyət daşımırırlar.

“Nəqliyyat haqqında” qanunda yazılır ki, nəqliyyatın hərəkətinin təhlükəsizliyinin təmin olunması, “yükaşıma və daşıma şərtləri, nəqliyyat sahələrində və vasitələrində istifadə etmə qaydaları, yanğına qarşı təhlükəsizlik, texniki-iqtisadi, əmək mühafizəsi, ekoloji və sanitariya normalarının göstərişlərinə əməl edilməsi nəqliyyat müəssisələrinin bütün işçi və iştirakçıları üçün birmənalı məcburi olan, müvafiq nəqliyyat sahələrinin fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi-normativ aktlar və həmçinin tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir” (maddə 2.3.). Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, münasibətlər sistemində hər bir agent son nəticənin alınmasına çalışmalı, öz işinin müsbət və mənfi nəticələrinə görə haqq almalıdır.

Digər infrastruktur komplekslərində olduğu kimi, telekommunikasiya sahəsinin də fəaliyyəti ölkəmizin qanunları ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının 2005-ci il 14 iyun tarixində verilmiş qanununda telekommunikasiya sahəsində fəaliyyətin təşkilatı, iqtisadi, hüquqi əsasları müəyyənləşdirilir və telekommunikasiya resurslarının məqsədyönlü planlaşdırılması və ədalətli istifadə olunması tənzimlənir.

Bu qanunun 4.2. ci maddəsində bildirilmişdir ki, telekommunikasiya xidməti təklif edən və bu xidmətlərdən istifadə edən, onları tənzim edən bütün dövlət orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər, eləcə də xarici ölkələrin AR fəaliyyətdə olan diplomatik nümayəndəlikləri və dünya təşkilatlarının nümayəndəlikləri və filialları telekommunikasiya prosesinin subyektləridirlər.

Telekommunikasiya prosesi subyektləri arasında münasibətlər qanunvericilikdə göstərilmiş tələblərin və müqavilələrin əsasında qurulur. Telekommunikasiya

fəaliyyətinin obyekt və subyektləri AR-nın müvafiq qanunlarının və onun tərəfdar çıxdığı birmənalı beynəlxalq müqavilələrə uyğunluğu AR ərazilərində və onun hüdudlarından qıraqda mövcud ola bilərlər.

Respublikamız da telekommunikasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi ölkənin səlahiyyətindədir və aşağıdakı istiqamətdə reallaşdırılır:

1. radiotezliklərdən və telekommunikasiya xidmətlərindən istifadəyə görə tariflərin tətbiqi;
2. nömrə resursundan istifadənin təşkili;
3. telekommunikasiya fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması;
4. telekommunikasiya sahəsində sertifikatlaşdırma;
5. antiinhisar fəaliyyətinin və telekommunikasiya sahəsində sağlam rəqabət mühitinin tənzimlənməsi;
6. radiotezliklərdən istifadənin təşkili;
7. operatorlar arasındakı qarşılıqlı olaraq arabağlantı münasibətlərinin tənzimlənməsi;
8. internet telekommunikasiya xidməti göstərən operatorların hesablanması;
9. provayderlərin uçotunun aparılması;
10. qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş başqa tənzimləmə istiqamətləri [maddə6.].

Həmçinin Azərbaycanda ixtisaslaşdırılmış təcili yardım xidmətlərinin çağırılmasına görə istənilən telekommunikasiya şəbəkələrindən bütün fiziki və hüquqi şəxslərin ödənişsiz istifadə etməsi üçün zəmanət verilir. İstifadəçilərin bu hüquqlarını daraldan provayderləri, operatorları və onların rütbəli şəxsləri qanuni şəkildə təyin edilmiş formada məsuliyyət daşıyırlar.

III Fəsil. Respublikamızda infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Bazar infrastruktur komplekslərinin normal fəaliyyət göstərməsi üçün normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun həcminin çoxalması və iqtisadi inkişafın əldə olunmasına görə istehsal infrastrukturunun bütün sahələrinin yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin reallaşdırılması tələb edilir. Buna görə də vacib istehsal tipli infrastrukturların, əsas da, yanacaq-enerji, rabitə, nəqliyyat kimi istehsal xarakterli olanların inkişafının təminatı əsasdır. "2014-2018-ci illərdə AR regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nda infrastruktur sahələri əsasən aşağıda qeyd edilən istiqamətdə inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur:

- regionlarda formalaşmış kommunikasiya və informasiya xarakterli infrastrukturların inkişafı, və onların dahada genişləndirilməsi;
- bölgələrdə insanların İKT sferasında kadr hazırlanması və bilik səviyyəsinin yuxarıya qaldırılması;
- ayrı-ayrı yerlərdə televiziya yayımının daha da mükəmməlləşdirilməsi;
- ölkənin enerji sferasında təzə qüvvələrin hazırlanması məssələlərin davamı, yeni stansiyaların və ötürücü qurğuların tikilməsi və yenidən təmiri;
- bərpa oluna bilən enerji sferalarından sərfiyyatın inkişafı;
- yerlərdə təzə istilik və su elektrik stansiyalarının hazırlanması, enerji sistemlərinin yenidən təmirinin davam etdirilməsi;
- bölgələrdə qaz təchizatının yaxşılaşdırılması, tədbirlərin aparılması;
 - ayrı-ayrı yerlərdə yeni istilik sistemlərinin hazırlanması, əvvəlcədən olan sistemlərin təzədən təmiri, müasirləşdirilməsi və bu tip işlərin davam etdirilməsi;
- regionlarda kanalizasiya və su təchizatı sisteminin və şəbəkəsinin yenidən qurulması və yaxşılaşdırılması yolu ilə tədbirlərin davam etdirilməsi;
- nəqliyyat sektorunun, nəqliyyat sisteminin davamlı olaraq inkişaf etdirilməsi, o cümlədən də nəqliyyat xidmətləri bazarında yaranan rəqabət mühitinin daha geniş

təkmilləşdirilməsi;

- dövlətin regionlararası, şəhər və rayondaxili yol və nəqliyyat infrastrukturunun daha yüksək inkişafı;
- yerlərdə ölkənin daxili magistral yollarının tikintisi və həmçinin təzə təməmiri, əsas olaraq isə kənd yollarının tikintisi, əsaslı şəkildə bərpası ilə əlaqəli tədbirlərin davam etdirilməsi.

Energetika sferasının təkmilləşdirilməsi ölkənin iqtisadi və sosial siyasətinin başlıca prioritet yönlərindəndir. Ölkə iqtisadiyyatından ötrü bu sahənin daimi olaraq strateji əhəmiyyəti olmuşdur və gələcəkdə də daşıyacaqdır. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkənin bazar münasibətlərinə keçməsi və xeyli sayda təzə zavodların təməlinin qoyulması ilə əlaqəli olaraq elektrik enerjisinə olan tələb hər növbəti il beş faiz yüksələcəkdir. (Cədvəl 3.1.)

Cədvəl 3.1.

Elektrik enerjisinin istehsalı

İLLƏR	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Elektrik enerjisinin istehsalı, cəmi	18703.5	20293.8	22988.1	23354.4	24727.7	24688
İES-lərin istehsalı	15263.2	17618.0	21167.1	21729.6	233249.3	20905
SES-lərin istehsalı	3446.3	2675.8	1821.0	1489.1	1299.7	1637
Qeyri-enerji müəssisələrinin	259.7	301	1630	1798	2022	2137

Cədvələ nəzər yetirdikdə bizədə aydın olur ki 2014-cü il 2000-ci ili keçmişdir. Son zamanlarda elektrik enerjisinin verilməsində də irəliyə doğru addımlar atılmışdır. Deməli, 2014-cü ildə elektrik enerjisi istehsalı 2000-ci ilə nəzərən 32,2 faiz yüksəlmişdir. 2014-ci ildə istehsalı olmuş elektrik enerjisinin təxminən 94 faizi istilik elektrik stansiyalarının üzərinə düşür.

Bu səbəbdəndə köhnə elektrik stansiyalarının qüvvəsinin bərpası və təzələrinin yaradılması istiqamətində proseslər reallaşdırılır. Xalqın və ölkənin iqtisadiyyatında

fəaliyyətdə olan sferaların enerjiyə tələbatının artması ilə bağlı günlük yük cədvəlində tarazlığın pozulması halları çoxalmaqdadır. SES-lərin hidravlik gücünün istənilən səviyyədə olamaması səbəbindən yükün tarazlaşdırılmasına istilik stansiyaları məcburi şəkildə cəlb edilir ki, dolayısıyla səmərəlilik aşağıya doğru düşür və etibarlılığın azalmasına zəmin yaradır. Energetikanın təkmilləşdirilməsinin təməl daşlarından birinin SES-lərin olduğu dediklərimizdən aydın görsənir. Ölkəmizdə iqtisadi tərəfdən əlverişli olan və sərfiyyatı arzulanan səviyyədə olmayan hidroenergetik gücün mövcudluğu effektivliyi yüksək olan obyektlərin tikilməsinə imkan verir.

Güclərin ötürülməsi imkanlarının çoxalmasından ötrü yüksək gərginliyə malik hava elektrik verilişi xətlərinin təzədən hazırlanması və müasir yarımstansiyaların inşası istiqamətindəki planlarda aktual məsələlərdəndir. Ölkəmizlə qonşu olan dövlətlərin enerji bloklarının paralel şəkildə işləməsinin bərpası layihəsi də diqqətə layiqdir. Az öncədə dediyimiz layihələrin reallaşdırılmasından sonra respublikamız ətrafında olan dövlətlərə elektrik enerjisi vermək imkanına sahib olacaqdır. Nəqliyyatın inkişafı iqtisadi yöndən mahiyyəti əvəzəilməzdir. Nəqliyyat xidmətləri çoxaldıqca, malların ilkin dəyəri aşağı olur. Deməli, indiki iqtisadi şərtlərə əsasən, nəqliyyat sistemini digər sahələrlə müvafiq formada genişləndirmək vətənimiz üçün vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu minvalla, bu sektorda olan subyektlərin dövlətlə bağlılığını aşağı səviyyəyə çəkmək və onların mənfəətlə işləməsindən ötrü lazımı vəziyyətin hazırlanması mühümdür. Şimal-Cənub beynəlxalq səviyyəli dəhlizlərin ölkəmizdən keçməsi ilə tranzit əhəmiyyətinin çoxalması, daşımaların böyük payının 61,6 faizinin avtomobil nəqliyyatıyla reallaşdırılması, avtomobil yolları blokunun beynəlxalq standartlara müvafiq təkmilləşdirilməsi və bu sferada uyğun proseslərin yerinə yetirilməsi mühümdür. Müasir iqtisadi əsaslar çərçivəsində nəqliyyat blokunun yaxşılaşdırılması, reallaşdırılmış proqramlar respublikanın iqtisadi yöndən tərəqqisi üçün həqiqi əsaslar vermişdir. Müəyyən müddətdən sonra Azərbaycanda nəqliyyat xidmətləri bazarının təməli qoyulmuş, dövlətin səlahiyyətində olan nəqliyyat müəssisələri özəlləşdirilib və bu sahədə dövlətin idarəsi indiki iqtisadi şəraitə uyğun

aparılır. Ancaq bu sektorun avtomobil yolları şəbəkəsində kifayət sayda çatışmamazlıqlar var. Həmçinin yolların beynəlxalq sistemə, ölkənin avtonəqliyyat vasitələrinin inkişafı səviyyəsinə və hərəkət axınının sıxlığına uyğun olmaması, yol vasitələrinin istifadə halının arzuolunan səviyyədə olmaması, xalqın nəqliyyat xidmətlərinə olan tələbinin ödənilməsinə, ölkənin tranzit qüvvəsindən istənilən kimi sərf olunmasına və beynəlxalq səviyyəli avtomobil yolları blokuna daxil olmasına maneələr yaradır və onların tezliklə həll edilməsini istəyir.

AR-nın nəqliyyat sisteminin gələcəkdə təkmilləşdirilməsinin mərkəzində Avropa Qafqaz-Asiya TRASEKA beynəlxalq səviyyəli koridorun, Şimali Avropa - Rusiya Federasiyası - Xəzər dənizi - Azərbaycan - İran - İran körfəzini əhatəliyan enerji dəhlizlərinin yaxşılaşdırılması durur. İkinci adını çəkdiyimiz dəhlizin ölkədəki Rusiyayla sərhədi Qusar, Bakı, Astara və İranın sərhədi tərkibində Bakı-Rusiya dövlət sərhədi yolunun 6-42 km və 89 km – Rusiya sərhədi bölgələrinin təzədən bərpası, Bakı-Samur yolunun 28-89 km zonasının bərpası planlarının, Ələt-Masallı yolunun və Masallı-Astara-İran sərhədi yollarının tikilişi və təzədən bərpası, həmçinin hər iki böyük dəhlizin beynəlxalq dəhlizlərini paytaxtımızın mərkəzinə girmədən qovuşduran Bakı Dairəvi avtomobil yolunun təməlinin qoyulması planlarının reallaşdırılması nəzərdə tutulub.

Paytaxtımızda, həmçinin bir sıra bölgələrdə yüklərin zamanında və tarazlı şəkildə daşınması istiqamətində nəqliyyat logistika obyektlərinin quraşdırılması, avtovağzalların inşası layihələşdirilir. Dünya Bankının vəsaitlər ayırdığı “Ticarətin və Nəqliyyatın Asanlaşdırılması” layihəsində dəmir yoluna kömək edilməsi planı içərisində ölkənin dəmir yollarının təmiri və təzədən quraşdırılması, hərəkət alətlərinin modernləşdirilməsi, elektrovozlara, teplovozlara, yük vaqonlarının, sərnişin vaqonlarının alışı planlaşdırılır. Nəqliyyat kompleksimizin gələcək təkamülü Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı vasitəsiylə reallaşdırılacaq texniki yardım planlarında ehtiva edilir. Layihə sərhəd və gömrük xidmətlərində reallaşdırılan islahatlara, nəqliyyat sferasına kömək, dövlətin səlahiyyətində olan nəqliyyat xarakterli müəssisələrinin bərpası, əsas Şimal-Cənub və Şərq-Qərb yollarının, eləcə də

başqa milli avtomobil və dəmir yolu infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi kimi hissələrdən ibarətdir. Planlar əsasında nəqliyyat sisteminin sıralı şəkildə idarəetmə islahatı yerinə yetirilməklə nəqliyyat sferasının kommersiya və tənzimləmə kimi funksiyalarının ayırd edilməsi, uyğun olaraq dövlət əhəmiyyətli aktivlərin kiçildilməsi yolu ilə bərpası planlaşdırılmışdır. Ölkəmizdən ötrü TRASEKA, Şimal-Cənub və Qars-Axalkalaki Tbilisi-Bakı bloklarının hər birisinin özəlində vacib rolları vardır. Ümumi şəkildə baxsaq, TRASEKA bloku nəqliyyatın bir çox hissələrini və miqdar cəhətdən isə xeyli dövləti əhatələdiyindən ötrü bu nəqliyyat blokunu daha əlverişli hesab edə bilərik.

Hər bir halda, ölkəmizin tranzit əhəmiyyətinin çoxaldılması və əvvəlcədən olan qüvvənin düzgün istifadəsindən ötrü uyğun olan infrastrukturaların təzədən qurulması və dünya standartlarına müvafiq şəkildə təkmilləşdirilməsi vacibdir. Respublikamızın tranzit fəaliyyətinin yüksəldilməsi, müasir dünya standartlarına cavab verən rəqabət qabiliyyətlinə malik nəqliyyat-tranzit blokunun qurulması və eyni anda əvvəlcədən mövcud olan qüvvədən maksimal dərəcədə düzdün istifadədən ötrü bir neçə proqramların ümumi şəkildə reallaşdırılması zəruridir. İrəli sürülən tədbirlər, ayrı-ayrı nəqliyyat növlərinə məxsus olmaqla, bir sıra istiqamətləri özündə birləşdirir. Araşdırmalar göstərirki, hər bir halda “TRASEKA” layihəsi əsasında ölkəmizin nəqliyyat tranzit qüvvəsindən, tranzit daşıymalarla əlaqədar ümumi bazarın təməlinin qoyulması, gömrük-keçid məsələlərinin asandlaşdırılması, əlaqələrin genişləndirilməsindən ötrü qanunsuz yük daşıymalarının azaldılması, inzibati qaydaların sadə formaya salınması, tranzit yük və sərnişin daşıymalarında vergilərin, rüsumların tərkibinin yaxşılaşdırılması, daşıma tariflərin bazara uyğun dəyişkənliyinin təminatı, pulsuz daxil olma sisteminin icrası imkanlarının axtarılması, uzunmüddətli dövlət layihələrinin qəbulu, həmçinin dünya təcrübəsindən faydalanaraq nəqliyyat sistemimizin tərkibində elastikliyin təmin edilməsi, ölkəmizdə nəqliyyat şirkətlərinin rəqabət bacarığının yüksəldilməsindən ötrü aşağıdakı proseslərin yerinə yetirilməsi mühümdür:

- daşıymalar üzrə vahid hüquqi bazanın hazırlanması;

- tranzit daşımaların tez bir vaxtda reallaşdırılmasından ötrü üçün sərhəd-gömrük texnologiyalarının asandlaşdırılması;
- sərhədlərdə daxil olmuş idarəetmə blokunun icrası və inkişafı, onların məntəqələrinin müasir vəziyyətə gətirilməsi;
- tariflərin və vergilərin yaxın dövlətlərlə qarşılıqlı şəkildə müəyyənləşdirilməsi;
- qonşu yaxın ölkələrin sərhəd-gömrük keçid məntəqələri ilə iş rejiminin uyğunlaşdırılması;
- tariflərin və vergilərin nəqliyyat dəhlizləri istiqamətində mövcud olan yaxın dövlətlərlə qarşılıqlı razılıqla uyğunlaşdırmaq;
- ölkənin nəqliyyat-tranzit infrastrukturunu mərhələli qaydada qurmaq və inkişafına nail olmaq;
- tranzitə zəmanət və sığortalanması işinin icrası;
- daşımaların operativ formada hesablanması, sənədləşdirilib informasiyanın ilk emalının tezləşdirilməsindən ötrü fəaliyyətdə olan iş sahələrinin müasir şəkildə kompüterləşdirilməsi prosesinin aparılması;
- yüklərin daşınmasına dair düzgünlüyün çoxaldılması, nəqliyyat blokları üzrə yaxın dövlətlərlə münasibətlərdə idxal, ixrac və tranzit yüklərə aid edilən qaydaları göstərən kiçik kitabçaları nəşr etdirmək, elektron saytlar açmaq;
- daşımaların beynəlxalq arenada inkişafının təminatı səbəbiylə infrastrukturun təkmilləşdirilməsi;
- hava məkanımızdan faydalanılan tranzit dəhlizlərdə nəzarət sisteminin texniki yöndən yaxşılaşdırılması;
- tranzit layihəsinin mühüm elementlərindən biri olan sərhəd-keçid qaydalarının asndlaşdırılması, onların beynəlxalq sahədə olan qaydalarla tarazlaşdırılması və icrası vaxtı şəffaflığın yüksəldilməsi;
- Buraxılış məntəqələrində sənədlərin, həmçinin fito-sanitar və baytarlıq nəzarəti kağızlarının birbaşa emalını icrası;
- sərhəddə tranzit vizaların verilməsi, yeyinti və heyvandarlıq mallarından ötrü beynəlxalq səviyyəli sertifikatları tanınması;

- dəmir yolu tariflərinə təzədən baxılması və onların birliyin üzv ölkələrinin ümumi tarif sistemi ilə tutuşdurulması;
- həm tranzit, həm dəki ticarət xidmətlərinin dairəsinin böyüdülməsi və inkişafından ötrü azad iqtisadi sahələrin təşkili;
- daşımaların maya dəyərinin aşağıya salınması səbəbi ilə nəqliyyat-logistika yerlərinin yaradılması;
- iş təcrübəsinin, vergilərin, yəni müxtəlif yığımların icra edilməsinin yaxın dövlətlərlə qarşılıqlı formada tarazlaşdırmaq;
- təkamüldə olan bazar iqtisadiyyatı şərtlərinə müvafiq olaraq, tranzit məsələlərinə aidiyyatı olanlar arasında istənilən çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üçün tənzimləmə sisteminin qurulması və inkişaf etdirilməsi.

Mənə elə gəlirki, sadaladığımız tövsiyələr respublikamızın nəqliyyat-ticarət tranzit blokunun rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasında yaxşı mənada öz təsirini bildirəcəkdir. Orta müddətli zamanda təşkilatların içərisində olan ayrı-ayrı, həmçinin əsas və kömək fəaliyyətli müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərinə dəyişilməsi, özəlləşdirilməsi reallaşdırılacaqdır. Ölkə başçısının 2010-cu il altısı iyul tarixində təsdiq etdiyi sərəncam ilə dəmir yolu nəqliyyat sahəsinin 2010-2024-cü illər arasında inkişafına aid olan dövlət proqramı qəbul edilmişdir. Bu proqram özündə təmir və yenidənqurma işlərini, hərəkət vasitələrinin təzələnməsini, elektrovozların və teplovozlara, yük və sərnişin xarakterli fərqli vaqonların satın alınmasını və s. ehtiva edir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin qurtarması Avropa dəmir yolu blokuna daxil olmasına zəmin yaradacaqdır. Onuda qeyd edəkki, Şimal-Cənub dəmir yolunun təkmilləşdirilməsi də ortamüddətli vaxtda layihələşdirilir və həmçinin ortamüddətli zamanda bu nəhəng sektorun əsas inkişaf istiqamətləri bunlardır:

- ölkə iqtisadiyyatının infrastrukturunu olan nəqliyyatın inkişaf etdirilməsi;
- yol-kommunikasiya sahələrinin ayrı-ayrı nəqliyyat növlərinin eyni paylı və ardıcıl inkişaf etdirilməsi;
- təsərrüfatlar arasındakı əmtəə mübadiləsinə həyata keçirilən yükdaşıma nəqliyyatının və əhalinin başlıca sosial tələbatlarından birini təşkil edən sərnişin nəqliyyatının

bərabər dərəcədə inkişaf etdirilməsi;

-Ölkə ərazisindən keçən nəqliyyat və kommunikasiya trafikinin və əsas nəqliyyat sahələrinin beynəlxalq standartlarına uyğun modernləşdirilməsi və müasir forma əsasında milli nəqliyyat və yol sisteminin beynəlxalq kommunikasiya məkanına sürətlə inteqrasiyası edilməsi;

-Xəzər bölgəsində emal edilən karbohidrogenlərin dünya bazarlarına çatdırılması üçün enerjidaşıyıcıların beynəlxalq və tranzit şəkildə nəql edilməsində Azərbaycanın tutduğu başlıca və aparıcı mövqeyini saxlayaraq gücləndirilməsi;

-paytaxt ərazisində beynəlxalq səviyyəli və tranzit yolların, eləcə də ölkənin bölgələrarası, şəhər və rayonların özlərinə xas yol-nəqliyyat infrastrukturunun eyni formada təkamülü;

-Azərbaycanın dünya nəqliyyat sahələrinin tezləşdirilməsi vaxtı TRASEKA, Şimal-Cənub, İNOGEYT layihələrinin birinci reallaşdırılması;

-Ölkədə hasil edilən qazın və neftin ixrac nəqliyyatının genişləndirilməsi və başqa Xəzəryanı istehsalçı dövlətlərin iştirakı ilə yeni transregional layihə və enerji dəhlizlərinin yenidən qurulması və birgə istifadə edilməsi.

Ölkəmizdə müasir vaxtda informasiya əsrinə keçid və onun hazırlanması, elektron hökumətin təkamülünün və intellektual imkanların inkişafı nəticəsində iqtisadi-sosial inkişafın sürətlənməsi prioritet hadisələrdən birinə çevrilir. Gələcək üçün İKT-nin gözə çarpacaq səviyyədə ön sıralarda olması ölkənin elektron layihə sahəsindəki planlarının əsasını təşkil etmişdir. Dövlətin rəhbərliyi ilə İKT sektorunun inkişaf etdirilməsi qaz və neft sənayesindən sonra ikinci olaraq prioritet sahə kimi müəyyənləşdirilmişdir. Məncə, informasiya və rabitənin təkmilləşdirilməsi sahəsində reallaşdırılan proqramlar elektron sənəd dövriyyəsi, elektron ticarət və digər bu tip xidmətlərin yerinə yetirilməsindən ötrü vacib dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üzrə olmalıdır. Məlumatların verilməsi sürətinin qaldırılması və eyni zamanda qiymətinin aşağıya çəkilməsi rəqabət qabiliyyətinə öz müsbət töhfəsini verəcəkdir. İKT-nin inkafına nail olunması üçün bunlar yerinə yetirilməlidir:

- şəffaf, effektiv və nəzarət oluna bilən dövlət idarəsi və bölgələrdə idarəetmənin

reallaşdırılmasından ötrü elektron hökumətin yaradılması;

- vətəndaşların və sosial institutların məlumatlandırılmaq, onu paylaşmaq və ondan istifadə hüquqlarının təmin olunması üçün əlverişli şəraitin inkişafı;

- inkişaf etmiş informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması, vahid, müstəqil, milli elektron informasiya zonasının formalaşdırılması, informasiya və kommunikasiya xidməti sahəsinin genişləndirilməsi;

- respublikanın ümumdünya elektron informasiyası məkanına inteqrasiyası;

- informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına aid məhsulların istehsalının və milli proqram vasitələrinin yaradılmasının sürətli inkişafı;

- dövlət qulluqçularının və işçilərinin informasiya texnologiyaları üzrə hazırlıq dərəcə və səviyyələrinin artırılması;

- informasiya təhlükəsizliyinin təminatı və elektron hökumət infrastrukturunun ilkin elementlərinin hazırlanması;

“Elektron Hökumət” Dövlət Proqramının İKT sahəsinin inkişafı mərkəzində reallaşdırılması, AR ərazisində DVB-T rəqəmsal olaraq televiziya yayım sisteminin inkişaf etdirilməsi və tətbiqi, yüksək texnologiyalar üzrə regional olaraq iqtisadi ərazilərin yenidən qurulması, yeni nəsil mobil, simsiz, “Azərpoçt” DM-in poçt bölmələrində bank-maliyyə xidmətlərinin aparılmasının artırılması, simsiz, data, mobil və s. telekommunikasiya sahələrinin tətbiqinin sürətləndirilməsi eləcə də rəqabət prinsipləri nəzərə alınaraq lisenziyalaşdırılması, rabitə və informasiya texnologiyaları müstəqil fəaliyyəti sahəsində ölkənin səlahiyyətindəki müstəqil tənzimləmə qurumunun yenidən qurulması, tarif tənzimlənməsinin sərbəstləşdirilməsi üçün effektiv bazar rəqabətinin inkişaf etdirilməsi durur. İnformasiya və Rabitə texnologiyaları sahəsinin inkişafı daxilində fəaliyyət göstərən birgə təşkilatlarda dövlətin öz payının özəlləşdirilməsi, özəlləşdirməyə açıq elan olunmuş təşkilatların özəlləşdirmə qabağı restrukturizasiya və idarəetmə strukturunun formalaşdırılması, telefon şəbəkəsinin modernləşdirilməsi, beynəlxalq səviyyədə standartların icrasının çoxaldılması sayəsində transmissiya blokunun tam rəqəmləşdirilməsi və elektronlaşdırılması, TAE optik hissənin dənizaltı payının inşasının qurtarması,

Naxçıvanın bölgələri arasında fiber-optik kabel yolu ilə əlaqələrin təmin edilməsi, radio-televiziya yayımının yaxşılaşdırılması sayəsində 66 rəqəmli televiziya yayımının mövcudluğu, dövlətin idarəsi strukturlarının məlumat paylaşımı blokunun təşkili, müasir kabel televiziyasının təkamülü, proqramların göstərilməsində peyklərdən səmərəli istifadənin təşkili, Naxçıvanın radio və televiziya verişlərinin peyk yolu ilə qurulması kimi layihələr planlaşdırılmışdır. Həmçinin İT Texnoparkın, informasiya texnologiyaları sahəsində azad iqtisadi zonanın - qurulması, təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi də informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi nəzərə alınır. Eyni anda elektrik enerjisinin təchizatını mükəmməl etmək üçün ölkənin elektroenergetika sistemində müasir İES və SES-lərin standartlar içində inşasını, mövcud enerji bloklarının müasirləşdirilməsini, bununla bərabər elektrik enerjisinin verilməsi paylaşdırılmasının təminatından ötrü yüksək gərginliyə malik xətlərin sərfiyyatı, alternativ enerji mənbələrinin hesabına olan güclərin çoxalması istiqamətində işlərin sürətli getməsi və respublikanın demək olar ki, bütün inzibati rayonları üzrə transformator yarımstansiyalar və paylayıcı sistemlərlə ilə təmin və təchiz edilməsi nəzərdə keçirilir. Elektrik enerjisinin ötürülməsində, istehsalında və paylanmasında bazar iqtisadiyyatının əsas prinsiplərinə uyğun idarəetmə sisteminin yaranması məqsədilə bu sahədə restrukturizasiya plan və tədbirlərinin reallaşdırılması davam etdiriləcək. Qaz quraşdırılması sferasında maliyyəyə aid qayda-qanunların gücləndirilməsi, təbii qazın verilməsi, paylaşdırılması və yığılması sahələrində bazar iqtisadiyyatına müvafiq şəkildə şəffaf idarəetmə sisteminin yaradılması səbəbiylə uyğun istiqamətlər üzrə tədbirlərin reallaşdırılması yoxlanılır. Bununlada:

-itkilərin aradan qaldırılması;

-təbii qazdan səmərəli istifadəsi, paylaşdırılması və istifadəsinin hesablanması səviyyəsinin çoxaldılması və qaz istehlakçısı olan xalqın sayğaclarla təminatının bitirilməsi;

-təbii qaz təchizatı sektorunun və maddi texniki səviyyənin yüksəldilməsi, eləcə də, magistral və paylayıcı şəbəkə və boru xətlərinin bərpası, yeraltındakı qaz anbarlarının yenidənqurulması ilə birbaşa əlaqəli məsələlərin yerinə yetirilməsi;

-təzə yerlərin tapılıb hasil edilərək hazırlanan qazın nəqlətmə sisteminin tez yenidən qurulması həmçinin qəbul etmə güclərinin artırılması. İstilik təchizatı sahəsinin mərhələlərlə bazar iqtisadiyyatının ilkin prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsini maksimal təminatından ötrü “Azərİstilik və təchizat” ASC-i tərəfdən yerinə yetiriləsi işlər bunlardır:

-mövcud istilik məntəqələrinin yenidən qurulması, müasirləşdirilməsi və bərpaı;

-yeni qazanxanaların tikilməsi və istifadəsi;

-bina daxili olan istilik şəbəkələrinin yenidən qurulması;

-hazırlanmış tədbirlər planına görə təzədən inşa işləri reallaşdırarkən qazanxanaların istehsal qüvvəsinin artırılması. Bildirilən məqsədlərə çatmaqdan ötrü isə bu sahədə aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsi planlaşdırılır;

-mərkəzləşdirilmiş istilik mənbələrindən birbaşa olaraq avtonom qazanxanalara çevrilməsi üçün tədbirlərin reallaşdırılması;

-istilik təchizatı formalarının, qaydalarının və standartlarının digər ölkələrinin təcrübəsini əsas götürməklə təkmilləşdirilməsi;

-institusional tədbirləri reallaşdırmaqla sahəyə investisiya yatırılması üçün əlverişli mühitin yaranması və özəl sektorun daha da geniş şəkildə cəlb olunması;

-ekoloji yöndən saf və təzə texnologiyaları hazırlamaqla sistemin sıfırdan qurulması;

-istehlakçılara həmçinin isti suyunun verilməsi;

-bərpa olunan və lazım olduqda sərf oluna bilən ikinci dərəcəli enerji yataqlarından yararlanmaq, enerjinin qənaətlə sərfiyyatı və təbiətin qorunması;

Su təsərrüfatında mövcud mühüm çatışmamazlıqlardan ilkidə kanalizasiya blokunun arzuolunmaz səviyyədə olmasıdır. Ən böyük səbəb kimi isə, biz paytaxtımızda 70 ildən çoxdurki istifadədə olan kanalizasiya blokunda hər hansısa təzədən bərpa işlərinin edilməməsini göstərə bilərik. Həmənlə biz su təsərrüfatının maddi-texniki bazasında görə bilərik. Belə ki, bir çox vəsaitlər öz amortizasiya ömrünü başa vurub, hətta ötmüşdür. Sadaladığımız səbəblərdə su-kanalizasiya sahəsində qəzaların miqdarının artmasına, verilən xidmətlərin aşağı dərəcədə

olmasına gətirib çıxarır. Ölkəmizdə tullantı suların axıdılması sferasında eyni acınacaqlı hal mövcuddur. Bu isə başqa çatışmamazlıqları özüylə bərabər gətirirki, bunada əksər vaxtlarda ərazimizdə olan suların ifrat səviyyədə çirklənməyə məruz qalmasını misal çəkə bilərik, çünki demək olarki bir çox yaşayış yerlərində tullantı suları hər hansı formada təmizlənmədən (mexaniki, bioloji, kimyəvi) yaxınlıqda olan hövzələrə axıdılmasına zəmin yaradılır. Suyu qarşı xalqın tələbatın təminatı və həmçinin xalqın beynəlxalq səviyyəyə uyğun olan içməli su ilə təminatı məsələlərinin aradan qaldırılması və ümumi şəkildə desək, bu sektorun düzgün qurulması baxımından “Azərsu” SC tərəfindən aşağıdakılar edilməlidir:

-Oğuz-Qəbələ-Bakı su-xətt kəməri layihəsinin yekunlaşdırılması;

-dövlət zəmanətli kreditlə qurulan obyektlərin müəyyənləşdirilmiş müddətdə istifadəyə olunması;

-Bakı şəhəri üzrə anbarların, su kəmərlərinin, nasos stansiyalarının, paylayıcı və binaların tərkibindəki su sistemlərinin və eləcə də təmizləyici preparatların təzədən qurulması;

-istifadə edilmiş suyun uqotunun aparılması üçün sayğacların bərpasının başa çatdırılması;

- yığım səviyyəsinin göstərilən xidmətlərə görə ən yüksək səviyyəyə çatdırılması. Bunların tətbiqi ilə əlaqəli sferalar aşağıdakı istiqamətlərdə siyasətin yerinə yetirilməsini reallaşdırır:

-su sektoruna olan investisiyaların cəlb olunması üçün yenidən təmir proseslərinin davamı;

-insanlara verilən xidmətlərə görə haqların hər bir bank və ya poçt məntəqəsi ilə ödənilməsinin təminatı;

-ölkəmizin demək olarki bütün rayon və şəhərlərində, əsas olaraq kənd zonalarında su və kanalizasiya blokunun yenidən təmirinə bələdiyyə strukturlarının və özəl firmaların cəlb edilməsi;

-beynəlxalq standartlara uyğun gələn davamlı su təchizatının təmini.

Əsas məsələlərdən biridə istehsal xarakterli xərc ləridir. Müasir dövrdə şirkətlər

istehsal xarakterli xərclərinin azaldılmasına istehsal sferasının çoxaldılması sayəsində nail olmaq isdəyirlər. Bizim fikrimizə görə isə təbii ki, xərclərin azaldılmasını digər iqtisadi cəhətdən irəlidə olan ölkələrdəki kimi ETT-nin nailiyyətlərinin tətbiqi ilə əldə etmək olar. Orta müddətli zamanda isə nəqliyyat sferasının təkamülünün qabaqcıl istiqamətləri bunlar olacaqdır:

- nəqliyyat sektorunun, həmçinin həmin sektorun xidmətləri bazarında rəqabət şəraitinin yaxşılaşdırılması;

- yol-kommunikasiya blokunda ayrı-ayrı növlərin təkmilləşdirilməsi;

- respublikamızda beynəlxalq səviyyəli tranzit yolların, eləcə də dövlətin bölgələr arasındakı, həm şəhər, həm dəki rayonların daxilindəki yol infrastrukturunun getdikcə irəliyə doğru təkmilləşdirilməsi;

- Azərbaycan ərazisindən keçib gedən nəqliyyat-kommunikasiya trafikinin və həmçinin əsas nəqliyyat vasitələrinin qlobal standartlara uyğun təzələnməsi əsasında milli yol və nəqliyyat blokunun dünya kommunikasiya sistemində daxil edilməsi;

- Xəzər dənizində çox modelli və etibar qazanmış sistemin quraşdırılması, liman, dəniz ticarət donanması və həmçinin dəmir yollarında bilavasitə güzəştli tariflər əsasında cəlbedici logistik sxemaların və lap az uzunluğa sahib transkontinental əhəmiyyətli xətlərin tərtibatı və icrası;

- Ərazimizdə, xüsusilə, limanlarda xüsusi mahiyyətə sahib iqtisadi sahələrin təkmilləşdirilməsi, müstəqil yüksək informasiya və kommunikasiya təminatlı nəqliyyat-logistika sahələrinin təşkil olunması.

Az öncə sadaladığımız proseslərin reallığa çevrilməsi həm ölkədə şirkət və müəssisələrin ticarət xidmətlərindən faydalanmağını asandlaşdıracaq, həm dəki xidmətlərin səviyyəsinin keyfiyyətinə görə yüksəlməsinə səbəb olacaqdır. Bir sözlə deyə bilərikki, yuxarıda dediyimiz tədbirlərin icra edilməsi ölkəmizin investisiya potensialından istifadə səviyyəsinin artmasına gətirib çıxaracaqdır.

3.2. İstehsal infrastruktur sahələrindəki dəyişikliklərinin hüquqi təminatının müasir tələblər səviyyəsinə uyğunlaşdırılması

Yaşadığımız indiki dövrdə infrastruktur sahələrin bazarın şərtləri daxilində təkmilləşdirilməsinin mahiyyəti getdikcə çoxalmaqdadır. Son zamanlarda infrastruktur sferalarda fəaliyyətdə olan firmalarda yenədən qurulma işləri görülmüş, müasir şəraitə uyğunlaşdırılmasından ötrü bir sıra proseslər edilmişdir. Məsələn, “Azərenerji” ASC yolu ilə elektrik enerjisinin təminatı prosesi “Bakı elektrik şəbəkə” ASC-nin bazasında yaradılmış “Azərişiq” ASC-yə köçürülmüşdür. Hazırda “Azərişiq” ASC ölkə ərazisində elektrik enerjisinin satın alınmasını, istehlakçıları təhlükəsiz, etibarlı şəkildə elektrik enerjisi ilə təminatını gerçəkləşdirir, bu sahədə müasir texnologiyaların tətbiq edilməsini, maddi-texniki bazanın təzələnməsini və ondan faydalı istifadə edilməsini, habelə bu sahənin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı başqa işləri həyata keçirir. Bundan başqa, “Azəriqaz” ASC ləğv edilərək Dövlət Neft Şirkətinin daxilinə qatılmışdır. Ölkə rəhbərinin iyunun səkkizi 2005-ci il tarixində verdiyi sərəncama görə “Azəristiliktəchizat” ASC-nin təməli qoyulmuşdur. Respublikamızda vahid mərkəzdən olmaqla yaşayış yerlərinin, həmçinin şirkətlərin, firmaların istiliklə təminatını reallaşdırır. Bunlara baxmayaraq əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi nəqliyyat sahəsindəki yenidənquraşdırma işlərinin davam etdirilməsi mühümdür. Bu işə infraquruluşla xidmətlərin ayrılmasını nəzərə çatdırır. Həmdəki energetika sferasında paylanma bloku ilə elektrik enerjisinin emalının ayırılma mərhələsidir. Hamımızın bildiyi kimi, elektrik enerjisinin istehsalı rəqabət mühitinə tamamilə açıqdır, amma onun paylanması işə təbii inhisara məxsusdur. Əyani olaraq beledə fikirləşə bilərək, enerji yataqları müxtəlif yerlərdə ola bilər və bütün yataqlarında bir nəfər tərəfindən aşkarlanması mümkünsüzdür, ancaq bütün enerji yataqlarından enerjinin bir nəfər tərəfindən paylaşılması işə daha asandır. Müqayisə üçün deyimki, dəmir yolları və avtoyollarda təbii inhisara cəlb edilirlər, ancaq onların üzərində ayrı-ayrı şəxslərə, şirkətlərə məxsus maşınlar, qatarlar hərəkət edirlər. Ona görə də infrastruktur sferalarında bərpaedici və inkişafa aparan islahatların yerinə yetirilməsinin mahiyyəti gübdən-günə artır. İstehsal xarakterli

infrastruktura daxil olan sahələrdə fəaliyyət göstərən firmaların dövlətdən ayrılıb özəlləşdirilməsi müasir zəmanənin şərtlərinə uyğunlaşdırılmasının vacib elementlərindən biridir. Əksər dövlətlərdə bu tip şirkətlərdə nəzarətin əldə olunmasından ötrü onlara məxsus səhmlərin müəyyən hissəsi satılaraq özəlləşdirilib. Ümumilikdə istehsal xarakterli infrastruktur firmalarının çoxu təbii inhisarlara məxsus olduğundan onların inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir. Bu inkişaf istiqamətinin formalaşdırılması üçün aşağıdakı mühüm xüsusiyyətlərin nəzərə alınması daha doğrudur:

- Təbii inhisarların texnoloji tərəfdən fəaliyyətlərində xüsusi sahəylə əlaqəli mühəndis infrastrukturundan yararlanılır. Bu səbəbdəndə həmən ərazilər üzrə resursların xüsusi mahiyyəti vardır və onların sərfiyyatına yaxınlaşma iştirakçılar arasında əlaqələrin qurulmasına mühüm səviyyədə təsirini göstərir;

- Təbii inhisarların həm istehsal prosesi, həm dəki xidmət prosesi, habelə suyun, elektrik, qazın, istiliyin göndərilməsi və paylanması ciddi məsuliyyətli formada reallaşdırılmalıdır. Bu səbəblə, istehsal prosesi kənar amillərin təsiri nəticəsində hazırlandığından həm ciddi, həm dəki dəqiq koordinasiyanın təminatı və bu səviyyələrin istehsal-istehlakçı tarazlığı ilə gözlənilməsi xüsusi tələbatla bağlıdır;

- Bir çox təbii inhisar firmalarının mallarını, verdikləri xidmətlərini ehtiyat məqsədli saxlanması təbii olaraq mümkünsüzdür. Eynilə, bu malların müəyyən vaxt ərzində istehsalının dayandırılması və xidmətlərin olmamasında digər iqtisadi sferalara və bunlardan istifadə edən əhəlinin yaşayışında öz mənfi təsirini göstərəcəkdir. Ona görə, xidmətlərin, malların istehsalının, göstərilməsinin, paylaşdırılmasının davamlılığını təmin etmək ən mühüm məsələlərdən biridir.

Təbii inhisarla əlaqəli proqramların reallaşdırılması, əsas fondlarının aktivlərinin müasir hala gətirilməsi ərazinin xüsusi imkanları ilə tarazlaşdırılmalıdır. Proses zamanı mütəxəssislərin, ekspertlərin fikirlərinə nəzər yetirilməsi məcburiyyəti əmələ gəlirki, bu faktor proqramların xərc sərfiyyatının çoxalmasına səbəb ola bilər.

Təbii inhisarların fəaliyyət sahələrinin tənzimlənməsi məsələsinin daha düzgün olması, resurslardan məqsədli formada sərf olunması, istehsal xərclərinin azaldılması,

orta mənfəət dərəcəsinin əldə olunması, getdikcə bazar sisteminə söykənən şərtlərin əsasının qoyulmasından ötrü dövlət müəyyən iqtisadi-inzibati tədbirlər sxemi hazırlayaraq mərhələli şəkildə tətbiq edir. Ölkənin təbii inhisarların fəaliyyət sferasının nizamlanması həmin firmaların xidmət və məhsullarının ödəmə qabiliyyətinə malik olan insanlara eyni imkanlar daxilində çatdırılmasının təminatından, onların sərfiyyatının təhlükəsizliyindən ibarətdir. Həmçinin malların daha keyfiyyətli olması proseslərini özündə birləşdirir və buda ilk olaraq hər bir sferanın özünəxas həm texnoloji, həm dəki texniki xassələri, iş səviyyəsi ilə əlaqəlidir.

Təbii inhisarların fəaliyyət sferasının dövlət tərəfindən nizamlanmasının ən əsas meyarı onların məhsulların və xidmətlərin tarifləriylə əlaqədar olmasıdır. Təbii inhisarların məhsul və xidmətlərinin dəyərlərinin bütün növləri əsasında istehsal prosesinin səmərəliliyini azaltmadan, orta mənfəət şərtlərini pozmadan, tələblərin təminatıdır. Ancaq, vacib məqsədə çatılması, müvafiq növlərin yığılması yolları əlbəttəki bir çox problemlərlə, həmçinin sərfiyyatın azaldılması, dəyərin axırıncı sərf olunmuş vəsaitlərinin miqdarıyla eyni olması, hədsiz gəlirin qazanılmasının aradan qaldırılması, müəyyən tariflər əsasında əhalinin ödənilməyən tələblərinin olmaması kimi səbəblərlə əlaqədardır. Təbii inhisarların dəyərlərinin hökumət tərəfindən nizamlanmasının ayrı-ayrı növləri içərisində bunları saymaq olar:

- effektiv formada qiymətin təyin edilməsi;
- ən yuxarı səviyyədə qiymətin müəyyənləşdirilməsi;
- ədalətli şəkildə qiymət təyini;
- rentabellik normaları və kapital qoyuluşlarının geriye götürülməsi nəticəsində axırıncı hədd dəyərlərinin təyin edilməsi.

Birinci dediyimiz qiymətyaradılmanın, və ya qiymətyaradılmasının əsas növü kimi təbii inhisarların yaratdıqlara mallara və xidmətlərə əsasən sonuncu hədd xərcləri normasında qiymətin təyin edilməsi başa düşülür. Yəni, P -qiymət, MS -son hədd xərcləri kimi yazsaq, o zaman $P = MS$ olacaqdır. Bu zaman isə Pareto-səmərəli bərabərliyi halı yaranırki, elə bil sərbəst formada rəqabət mühiti yaranır. Ancaq bu metodun əksik tərəfi dedikdə, təbii inhisarların məhsul-xidmətlərinin hər hansı və

xüsusi təyin edilmiş zonalarda oxşar əvəzediciləri olmadığından istehsalın istənilən miqdarı dairəsində şirkətin sonuncu həddin xərclərinin onun orta istehsal sərfiyyatından gözə çarpacaq səviyyədə fərqlənməsi başa düşülür. Bu cür hallarda, təbii inhisarlar zərərə uğradığından, onların hökumət tərəfindən nizamlanması şərtləri çərçivəsində maliyyə vəsaitləri ilə təminatı vəziyyəti yaranır. Təbii inhisarlar çərçivəsində risk yüklənmə zamanı qiymət təyin edilməsi modeli iki əsasla əlaqədardır:

- Bu variant o halda istifadə olunurki, hazır məhsulun, və ya bizə verilən xidmətlərin (məsələn, telefon, nəqliyyat) sərfiyyatı zamanı, vaxt yönündən məcburi düşüb-qalxmaların mövcudluğu;
- Eyni məhsul-xidmətlərin sərf olunmasının gecikdirilməsi, və ya yığılaraq anbarlarda qorunmasının mümkünü.

Belə elastik qalxma-enmələr, tələb-təkliflə əlaqəli texniki-texnoloji qalxmalar təbii inhisarların fəaliyyətdə olduğu zonalarda qiymətlərin həmin vaxt kəsiyində çoxaldılmasını, əksə halda, yəni tələbin endiyi növbəti zamanlarda tariflər bazasında müəyyənləşdirilməsini önə sürür.

Dünyada əksər dövlətlərin faydalandığı bu variant öz yaxşı nəticələrini artıq verməyə başlayıb. Təbii inhisar xarakterli firmaların özlərinə xas olan texniki-texnoloji əsasları, həmən modelin icarıyla əlaqədar, zirvə yüklənmə zamanında faydalanan şəxslərin həmin məhsul-xidmətlərdən sərf etməsi meylinə məhdudiyətlər gətirir. Əks halda isə, tələbin endiyi vaxtlarda istehlak edən insanların bu məhsul-xidmətlərdən yararlanmaq meylini dahada qüvvətli edir. Ədalətli formada qiymət təyin edilməsi modelinin əsasında, təbii inhisarların ziyansız fəaliyyəti ilə insanlar üçün daha yaxşı şəraitin yaradılması məqsədi fərqlənir. Bu tipli firma və təşkilatların yaratdıqları məhsullar, verdikləri xidmətlərdən ötrü tariflər orta istehsal sərfiyyatı normasında götürülür. Həmin zaman təbii inhisarlar iqtisadi yöndən gəlir əldə edə bilməsələr də, ziyanada girmədikləri üçün, dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinə möhtac deyillər.

Dediklərimizdən belə nəticə çıxırki, insanlardan ötrü tariflər axırıncı hədd

sərfiyyatından müəyyən dərəcədə yüksək olsada, əhalinin rifahının bundan itirdiyi, və ya çəkdiyi ziyan ən aşağı səviyyədə olacaqdır. Əlbəttəki, bu variant təbii inhisarlarla insanlar arasında tarif qiymətləri ilə əlaqəli proseslərin xüsusi zəmində ədalətli formada həllini önə sürsə də, bu metodundan əksik tərəfləri mövcuddur. Birinci deyə biləcəyimiz çatışmamazlıq elə təbii inhisarların istehsal xərclərinin miqdarı barəsində dəyərlərinin şəffaf olmamasıdırki, buda sərf olunan vəsaitlərin çoxalması imkanını istisna etmir.

Başqa yöndən baxsaq, təbii inhisarların gəlirsiz işləməsi fəaliyyət sahələrinin artırılmasını, təzədən bərpasını, ən son texnologiyalardan faydalanmağın müəyyən mənada qarşısını alır. Bütün bunları fikirləşsək, ədalətli dəyərin orta mənfəət normasında yaradılması daha çox məqsədimizə uyğundur. Əvvəl adını çəkdiyimiz ədalətli formada qiymət təyinetmənin əksik yönlerini tamamlamaqdan ötrü, xüsusi sferaların özlərinə xas olan xüsusiyyətlərini tətbiq etməklə, “son hədd xərcləri” və “inflyasiya indeksi” göstəricisi bazasında, digər metoddan da əksər ölkələrin praktikasında yaralanılır. Həmin metoda görə, təbii inhisarların texnikasının və istehsal prosesinin yaxşılaşdırılması sayəsində qazanılacaq gəlir, həmin firmaların özlərində saxlanıldığından, bu faktor onların istehsala sərf olunan vəsaitlərinin miqdarını azaltmağa cəlb edəcəkdir.

Dediklərimizi ümumiləşdirsək, təbii inhisarların axırıncı hədd xərcləri bazasında qiymət tariflərinin təyin edilməsi variantı, istehsal xarakterli xərclərin azaldılması texnologiyasından yararlanılması prosesinin tezləşdirməsi həmin firmaların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti barəsində daha doğru məlumatların verilməsi məsələsini ortaya çıxarır. Təbii inhisarların ümumi formada mallarının birdəfəlik və ya dolaylı şəkildə nizamlanması hadisəsi eyni anda sərmayə qoyuluşları miqdarının norması üzərində nəzarət yolu ilə də hazırlanıb reallaşdırıla bilər.

Bir çox tədqiqatlar bizə deyirki, maksimal formada mənfəət səviyyəsinin təyin edilən nizamlanması istehsalın miqdarının yüksəlməsinə və eyni zamanda sərf olunan vəsaitlərin azalmasına səbəb olacaqdır. Həmin metod, qiymətlərin axırıncı istehsal xərcləri səddinə yaxın bir normada formalaşdıraraq, təbii inhisar sferalarının dövlətin

dəstəyinə möhtac qalması problemini həll edir. Təbii inhisarlar özlərinə məxsus olan ümumi mallardan ötrü ikipilləli tarif dərəcələri metodundan da faydalana bilərlər.

Bu sistemin dərinliyində belə bir şərt vardır: tarifi ilk bölməsi, təbii inhisarların ümumi mallarından yararlanmaq hüququ qazanmaqdan ötrü əvvəlcədən təyin edilmiş dəyər verilməlidir. Tarifi növbəti ödənişi təbii inhisarların ümumi mallarının istehlakı, sərfi, miqdarı əsas götürülərək hesablanır. Bu halda təbii inhisarlar, maksimal gəlir qazanmaqdan ötrü malları ilə əlaqədar qiymətləri sonuncu istehsal sərfiyyatı dərəcəsinə müəyyənləşdirirlər. Təyin edilmiş ödəniləsi haqq isə istehlakçı çoxluğu nəzərə alınaraq hesablanır. Əgər adi dəyərin təyini prosesində, təbii inhisarların axırıncı mənfəəti tamamilə istehsal xarakterli xərclərlə eyni olduqda insanlar yararlana bilərsə, ikipilləli tarif sayəsində isə təbii inhisarlar, ayrı-ayrı yollarla insanların sahib olduğu bu cür üstünlüklərini aradan qaldırır. Məsəl üçün, təbii inhisarlar mallardan faydalanılması dəyərlərini azaltmaqla bərabər, onun imkanlarından yararlanmaq hüququnun qiymətlərində artırada bilərlər.

Onuda deməliyik ki, təyin olunmuş tarifi həmin mallardan, xidmətlərdən faydalanılması miqdarına, zaman sxeminə əsasən yuxarıya qaldırılıb - aşağıya salınması meylidə ola bilər. Təbii inhisarların yaranıb hazırlanması və nəticələrinin müxtəlif dövlətlərdə, həmçinin ölkəmizdə xidmət, satış, istehsal sferələrindəki praktikasını tənqidi yöndən qiymətləndirməklə bərabər, indiki təkamül səviyyəsində onların təsərrüfat tsiklinin müəyyən hissələrdə olmasının vacibliyini bilərək, bu cür firmaların həm iqtisadi, həm dəki sosial təhlükəsizliyi tərəfdən çıxış etməklə, onların təkmilləşdirilməsində düzgünlük, obyektivlik, daha doğru variantların aşkarlanması nəticəsində fəaliyyətini daha çox irəliyə doğru aparmaq zərurətindən ilər gəlir.

Ölkə iqtisadiyyatında təbii inhisarların yeri və fəaliyyət sferası, onların hökumət tərəfindən nizamlanması mexanikası haqqında bir neçə alimlərin bir-birilərinə əks və mənfəi fikirlərinə baxmayaraq, bu cür firmaların indiki şəraitdə, təsərrüfat həyatının satış, xidmət, istehsal kimi bölmələrində fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii inhisarların indi və gələcəkdə dövlətin, idarəetmə strukturlarının, şirkətlərin səlahiyyətində olmasına baxmayaraq, burada əsas faktor həm iqtisadi, həm dəki sosial

və ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyi kimi ümumi şərtlərin səmərəli formada olan axırını nəticələri nəzərə alınmalıdır. Təbii inhisarların tərkibində bələdiyyə, dövlət, firmaların birlikdə olan mülkiyyəti və ya aktivləri bazasında hazırlanıb fəaliyyətdə olması, idarə sxemasının müasir şəkildə formalaşdırılması və s. proseslər cəmiyyətin, hökumətin, təbii inhisar sahibinin mənafeyi yönündən daha düzgün və yaxşı son nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Aqrar istehsalda infrastruktur növlərinin təkmilləşdirilməsi və inkişaf edilməsi məqsədilə onun texniki təchizatı probleminin həll olunması üçün lazım olan texnikalar, materiallar, avadanlıqlar, yanacaq, enerji, qurğular, binalar və s. maddi əşya vəsaitləri vasitəsilə fasiləsiz təmin edilməsi vacibdir.

Hazırda ölkənin kənd təsərrüfatının maddi-texniki təchizatında onun mühüm istehsal fondları ilə təmin edilməsi əsas dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Elə bu səbəbdən də əsas istehsal fondlarının çoxaldılması zəruridir. Ancaq əsas istehsal fondlarının daima çoxaldılması vacib şərtlərdən sayılmır, vacib problem onlardan faydalı istifadə olunmasıdır. Aqrar istehsalın və inkişafın texniki təminatında xidmətlər servisi əsas yerlərdən birini tutur. 1990-cı ildən fəaliyyət göstərən ölkənin kənd təsərrüfatında 36,11 min ədəd traktor parklarının mühərrik gücü 2582 min at gücü ilə bərabər idisə, bu göstəricilər 1998-ci ildə müvafiq olaraq 16,3 və 1020 təşkil etmişdir. Üzərində meliorasiya maşınları və başqa maşınlar yığılmış traktordan başqa 1998-ci ildə keçmişdəki kolxoz və sovxozlarda, təsərrüfatlararası müəssisələrdə 1,1 min ədəd belə traktor var idi ki, onların da mühərriklərinin cəmi-məcmu gücü 62,3 min at qüvvəsinə bərabər olmuşdur.

Kənd təsərrüfatına aid əsas istehsal fondlarının strukturunda son dövrlər dəyişiklik müşahidə edilir.

Aqrar istehsalın maddi və texniki bazasına eləcə də məhsullarla təmin edilməsi, xüsusən isə gübrələrlə təminatı da aid edilir.

1990-cı ildə Azərbaycanın kənd təsərrüfatına 144 min tona yaxın həll edilən məhlul formasında gübrə verilmişdirsə əgər, lakin 1998-ci ildə bu rəqəm 4,9 min ton təşkil etmişdir.

Burda göründüyü kimi ölkənin kənd təsərrüfatının mineral gübrə təminatı hətta 20 dəfədən də çox aşağı düşmüşdür. Burada demək lazımdır ki, mineral gübrələrin istifadə edilməsi məhsuldarlığı çoxalsada keyfiyyətə mənfi təsir edir. Ancaq bu heç də o deməyə şərait yaratmır ki, mineral gübrələrdən heç istifadə edilməsin. Mühüm məsələ mineral gübrələrdən səmərəli istifadə həddinin müəyyənləşdirilməsidir.

Aqrar istehsalın texniki təchizatı onun enerji təminatını birbaşa əhatə edir. 1990-cı ildə ölkənin kənd təsərrüfatında enerji gücü və hər 100 hektar üçün 512 at qüvvəsində təşkil etmişdirsə, həmin göstəricilər 1998-ci ildə 600 at qüvvəsi kimi təşkil etmişdir. Bu göstərici son dövrlər ərzində kənd təsərrüfatının maddi və texniki təchizatının təmin edilməsinin aşağı düşməsindən xəbər verir.

Beləliklə, aqrar bölmədə istehsal infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi paralel olaraq kənddə sosial xarakterli infrastrukturunda ümumi formada təmirini tələb edir və onun əsas hissəsi xalqın, əsas da kənd əhalisinin maddi və mədəni həyat səviyyəsinin şəhər əhalisi səviyyəsinə qalxmasının təminatıdır.

3.3. Sosial infrastruktur kompleksləri qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində başlıca məqsəd Respublikamızın iqtisadi və sosial inkişafını hər vasitə ilə təmin etmək və bunun nəticəsində əhalini yüksək istehlak xərclərinə və keyfiyyətlərinə malik sosial xidmətlərlə tam tələbatını ödəməkdir. Respublikada sənaye sahələrinin texniki bazasının möhkəmləndirilməsi təsərrüfatın sürətli inkişafını, yeni sosial xidmət sahələrin yaranmasını və mövcudların yenidən qurulmasını tələb edir. Məhz buna görə sosial infrastruktur sahələrinin ərazi üzrə perspektiv inkişafında əsas istiqamətləri və prinsipləri müəyyən etmək daha aktualdır. Hazırkı, dövrə kimi respublikada sosial infrastrukturun tədqiqində bir neçə istiqaməti müəyyən şərtliklə ayırmaq olar:

1. İstehsal sosial istiqamət. Sosial infrastruktur, hər şeydən əvvəl istehlak xarakterli məsələləri həll etməli olan ümumi istehsal-sosial sistemin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilir. Həmin istiqamət üçün istehsal sistemi ilə əks əlaqə nəzərə alınmadan götürülən sosial sistemə passiv münasibət xeyli dərəcədə xasdır.

2. Sosial istiqamət. Sosial sahə əsasən, yalnız onun həll edəcəyi məsələlər-əhalinin sosial tələbatını ödəmək baxımından nəzərdən keçirilir. Bu zaman istehlakın məqsəd funksiyası qurulur, bu məqsəd funksiyasına əsaslanıb sosial sistemin və buna uyğun istehsal sisteminin əsas inkişaf istiqamətləri müəyyən edilir. Bu halda məhdudlaşdırıcı şərtlər nəzərə alınmır, yaxud əhalinin tələbatının ödənilməsində istehsal sistemlərinin resurs imkanları şəklində nəzərdən keçirilir. V.A.Volkonskinin, A.Q.Qranberqin, V.E.Boltuxanın, L.M.Lubinskayanın şərti olaraq ikinci istiqamətə aid edilə bilən işlərində istehlakın məqsəd funksiyalarını məhsulun istehlak xassələri kompleksini nəzərə almaqla fərdi üstünlüklər kompleksinə əsaslanıb qurmaq təklif olunur. İlk dəfə həmin işlərdə bəzi sosial hadisələrin və proseslərin müfəssəl təhlili verilmiş, sosial sistemlərin optimal idarə edilməsinə dair nəzəri tədqiqatlarının nəticələri və metodiki işlər göstərilmişdir [39].

Lakin belə yanaşmada sosial sahələr istehsal sistemlərindən müəyyən dərəcədə ayrılır və bununla da onların arasındakı qarşılıqlı əlaqə kifayət qədər nəzərə alınmır,

halbuki həmin qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.

Sosial-iqtisadi istiqamət. Sosial sahə onun həll edəcəyi iqtisadi və sosial məsələlər baxımından nəzərdən keçirilir. Bundan ötrü sistemin inkişafının iqtisadi və sosial məqsədləri eyni vaxtda nəzərdən keçirilir və maksimum iqtisadi və sosial səmərənin alınmasının çox xarakterli məsələləri həll edili, yaxud məqsəqlərdən biri əsas, ikinci məqsəd isə məhdudlaşdırıcı şərt kimi, götürülür.

Sosial infrastrukturun sosial-iqtisadi sistem kimi inkişafı verilmiş şəraitdə alınmalı, əhalinin tələbatının maksimum ödənilməsini təmin etməlidir. Həm də istehsal sistemlərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün zəmin yaratmalıdır. Sosial infrastrukturun istehsal sistemi ilə əlaqəsinin insanın maddi və mənəvi rifah halı vasitəsilə ifadə olunması amili əks əlaqənin prinsipial mahiyyətini təyin edir ki, bunu da mexanizmi infrastrukturun optimal inkişaf strategiyasının bir hissəsini təşkil edir.

İş qüvvəsinin geniş təkrar istehsalı, səmərəli əməyə yönəldilmiş insan davranışının formalaşması onun sosial tələbatının ödənilməsi səviyyəsinə görə müxtəlif nisbətlərdə mümkün olur, yaxud başqa cür desək eyni bir sosial şərait sosial infrastrukturun sahələrinin müxtəlif struktur əlaqələndirmələri ilə yaradıla bilər. Bu halda hər bir struktur əlaqəsi ona daxil olan obyektlərin “xüsusi çəkisi” ilə fərqlənə bilər, lakin sosial infrastrukturun təkrar istehsal və yaxud stimullaşdırıcı funksiyaların yerinə yetirilməsində cəm sosial əmək səmərəliliyi eyni ola bilər. Başqa sözlə qeyd etsək, mümkün əlaqələrin seçilməsində insana müğyyən diapazon xasdır. Bundan başqa, insan fizik və mənəvi cəhətdən inkişaf etdikcə seçmək imkanı onun idealarının daha əsas bir hissəsi olur. Hər bir konkret halda əlaqələrin variantlılıq dərəcəsi müxtəlif amillərdən asılıdır və əhalinin tələbatlarından məmnunluq səviyyəsi yüksəldik də artır. Əlaqənin seçilməsinin alternativliyi iqtisadi cəhətdən məqsədə uyğun və sosial cəhətdən özünü doğrultmuşdur. O cümlədən regiona sosial mədəni və məişət təyinatlı sahələrin inkişaf strategiyasının müəyyənləşdirmək tolu ilə sosial infrastrukturun optimal inkişafını müəyyənləşdirməyə imkan verir [35].

Sosial infrastrukturun inkişafını elmi əsaslandırılmış proqramının hazırlanması

əhalinin sosial sahələr üzrə təminatının elə kombinaziyasını nəzərdə tutur ki, o resursların məhdudluğu şəraitində inkişafın hər bir “addımında” sistemi optimal hala gətirməyə kömək etsin. Həmin optimal hal sosial infrastrukturun elə inkişaf səviyyəsidir ki, bu sahədə onun təkrar istehsal və stimullaşdırıcı funksiyalarını həyata keçirmək maksimal mümkün olacaqdır, bu da cəmiyyətin məqsədlərinə və ictimai istehsalın tələblərinə, habelə insanın özünün tələblərinə uyğundur.

Sosial infrastrukturun perspektiv inkişaf prosesinin moderləşdirilməsi məsələsinin ümumi şəkillə belə ifadə etmək olar: Sosial mədəni və sosial məişət təyinatlı obyektlərin ərazi vahidində yerləşdirilməsinin elə strategiyasını tapmaq lazımdır ki, onun həyata keçirilməsi sosial və iqtisadi məqsədlərin əldə edilməsini təmin etsin.

Sosial infrastrukturun optimal inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, onun ümumi məqsədi, əhalinin sosial tələbatının ödənilməsi onu təşkil edən sahələrin inkişafının lokal məqsədlərində konkretləşir. Belə ki, bir qayda olaraq, obyekt və xidmətlərin müxtəlif növləri qarşılıqlı əvəz edilən deyil, bu da sosial infrastrukturun kompleks inkişafını şərtləndirir.

Sosial infrastrukturun inkişaf strategiyasının müəyyənləşdirilməsinə başlanğıc nöqtə əhalinin ərazicə “bağlı” kompleks tələbatları olmalıdır. Sosial infrastrukturun bütün obyektləri və xidmətləri üzrə həmin tələbatlar genişləndirilmiş “nomenklaturada” müəyyənləşdirilməlidir. Burada perspektiv dövr üçün əhaliyə təqdim edilən sosial xidmətlərin zəruri müxtəlifliyi və istehlak üstünlükləri nəzərə alınmalıdır.

Sosial infrastrukturun inkişaf strategiyasının müəyyənləşdirilməsi öz konkretliyi ilə resursları onun sahələri üzrə elə tərzdə optimal paylaşdırılması məsələsidir ki, sosial tələbatlardan ümumi “məmnunluq artımı” əməyin səmərəliliyinin maksimal mümkün yüksəlişini və kadr, işçi axıcılığının azalmasını təmin etsin.

Sosial infrastrukturun inkişafı zamanı başlanğıc baza kimi mənzil kommunal, sosial mədəni və sosial məişət təyinatlı obyektlər və xidmətlərlə əhalinin təmin olunmasını faktiki səviyyəsi götürməlidir. Başlanğıc baza yalnız proqram bazası kimi

yox, həm də sistemin strateji inkişafında üstünlüyü müəyyənləşdirilməsi baxımından onun əldə edilmiş inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün baza kimi istifadə edilir.

Sosial tələbatların proqnozlaşdırılması zamanı sosial infrastrukturun inkişafından əhalinin məmnunluq səviyyəsini proqnostik asılıqlardan istifadə edilməsini məqsədə uyğun hesab etmək olar. Proqnostik asılıqlardan istifadə edilməsi sosial infrastrukturun gələcək inkişaf prosesinə dinamik xarakter verir. Onun hər bir addımında sosial infrastrukturun hər bir sahəsi üzrə onların iqtisadi və ya sosial yönümü nəzərə alınmaqla kapital qoyuluşunun optimal strukturu müəyyən edilir.

Sosial infrastrukturun inkişafının qarşısını alan əsas amillərdən biri tikinti təşkilatlarının gücüdür. Eyni zamanda tikinti bazasının son dərəcə qeyri qənaət bəxş inkişafı üzündən onların əsas artma mümkünlüyü xeyli məhduddur. Buna görə də müasir dövrdə kapital qoyuluşundan səmərəli istifadənin əsas yönümü onlarda istifadənin əsas istiqamətlərini strukturunun ən yaxşı variantının seçilməsidir, bu halda qoyulmuş hər bir manatdan böyük və iqtisadi səmərə götürülür.

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində sosial infrastrukturun inkişafı və ərazi üzrə təşkilinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı prinsiplə nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir:

- Yüksəldilmiş xidmət səviyyəli pullu sosial infrastruktur idarələrinin inkişafı:

- Üzərinə qoyulmuş funksiyaları yerinə yetirməyən, yaxud cəmiyyətin tələbatı səviyyəsində ödəyə bilməyən sosial infrastruktur idarələrinin saxlanması üçün dövlət vəsaitlərinin xərclənməsindən imtina edilməsi:

- Sosial infrastrukturun ayrı-ayrı müəssisələrinin və onların işçilərinin fəaliyyətinin nəticələri üzrə bərabər qiymətləndirmə və müvafiq ödənişlər.

Eyni zamanda, sosial infrastruktur müəssisələrində dövlət tərəfindən təminat verilən səviyyədə pulsuz xidmət gələcəkdə də saxlanmalıdır.

Azərbaycan Respublikası XXI əsrin ilk illərində başlayaraq istər neft gəlirləri, istərsə də bu sahə ilə bağlı ölkəyə daxil olan xarici investisiyalar hesabına böyük iqtisadi artım potensialı əldə etmişdir. Lakin bu dövrlərdə həm dövlət, həm də

cəmiyyət olaraq qarşımızda duran əsas problem əldə edilən bu sürətli artım tempini kompleks iqtisadi inkişafa çevirməkdir. Bu yolda atılan ən mühüm addım isə mövcud maliyyə imkanlarından sosial inkişaf, xüsusilə sosial infrastrukturun inkişafı istiqamətində istifadə etməkdir. 2003-cü ildən başlayaraq “Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf”, “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı” kimi dövlət proqramlarının qəbul edilməsi Azərbaycan hökumətinin də bu sahədə müəyyən tədbirlər görmək istəyini ortaya qoyur.

Sosial sahənin inkişaf etdirilməsi yolunda görülməli olan ilk tədbirlər infrastruktur imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə bağlıdır. Bu isə nəinki yeni sosial obyektlərin inşası və ya təmir olunması, həm də onların fəaliyyətinin səmərələşdirilməsi və xidmət standartlarının yüksəldilməsi məsələlərinin həllini tələb edir. Bu məqsədlə sosial infrastrukturun bütün sahələri dərin islahatlara məruz qalmalıdır.

Kompleks sosial inkişafa nail olmaq ilk növbədə inkişafın regional aspektlərinə diqqəti artırmaqla həyata keçirilməlidir. Bunun üçün regionların sosial ehtiyacları və sosial inkişaf imkanları elmi şəkildə qiymətləndirilməli və zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Regionlarda sosial inkişafın təmin edilməsi böyük ölçüdə sosial infrastrukturun inkişafından asılıdır. Bu sahəyə qoyulan investisiyalar sosial infrastruktur xidmətlərinin intensivləşməsi və keyfiyyət göstəricilərinin artmasına səbəb olacaq ki, bu da regionlarda inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi olan insan kapitalının artması ilə nəticələnməkdir. Yüksək insan kapitalı isə daha yüksək gəlir, başqa sözlə daha az yoxsulluq deməkdir.

Sosial inkişafın təmin edilməsində dövlət büdcəsinin, başqa sözlə ictimai fondların rolu artırılmalıdır. Belə ki, sosial sfera müəssisələrinin xidmətləri əsasən ictimai xarakter daşdığından özəl sahibkarlıq üçün az cəzbedicidir. Məhz bunu nəzərə alaraq Azərbaycan hökuməti irəlidəki illər ərzində dövlət investisiyalarının əsas istiqamətini belə müəyyənləşdirmişdir:

“İnvestisiya siyasətində dövlət investisiyalarının xüsusilə regionların

infrastruktur və kommunal xidmətinin inkişaf etdirilməsidir, sosial obyektlərin inşasına birbaşa yönəldilməsi birinci hədəf olacaqdır". Buna baxmayaraq özəl investisiyalar da bu sahələrə cəlb edilməlidir. Xüsusilə tam təsərrüfat hesablı müəssisələrin özəl bölmə tərəfindən yaradılması və idarə olunmasına şərait yaradılmalıdır. Bundan başqa təhsil, mədəniyyət və incəsənət kimi sahələrdə özəl bölmənin xeyriyyəçilik fəaliyyətləri dövlət tərəfindən təşviq edilməlidir. Sosial infrastrukturun inkişafının maliyyələşdirilməsi yolunda digər bir addım da istər bələdiyyələr çərçivəsində, istərsə də müstəqil şəkildə xeyriyyə fondlarının yaradılması və onların fəaliyyətinin genişləndirilməsinə yardım etməkdir. Xüsusilə də türk-islam tarixində sosial sahələrin inkişafında mühüm rol oynayan möhtəşəm vəqfçilik ənənələrinin yenidən bərpa edilməsi və geniş təbliğ edilməsi zəruridir.

Sosial infrastruktur xidmətləri daha çox birbaşa insan kapitalına istiqamətləndiyindən və bu sahələr kifayət qədər əməkətutumlu olduğundan belə müəssisələrin yaradılması prosesində həm kadrların yüksək ixtisasına fikir verilməli, həm də onların məhsuldarlıq göstəricilərinə diqqət artırılmalıdır. Sosial xidmətlərin intensivliyi və keyfiyyət göstəricilərinin artırılması tətbiq edilən texnologiyadan kifayət dərəcədə asılı olduğundan belə obyektlərin formalaşdırılması zamanı bu məsələyə əsas diqqət edilməlidir. Məs: indiki dövrdə təhsil, səhiyyə və s. kimi sosial infrastruktur obyektlərində kompüter texnologiyalarından istifadənin xidmət səviyyəsini nə qədər yüksəltdiyi göz qabağındadır[52].

Regionlarda iqtisadi aktivliyin yüksəldilməsi, sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması onların daha çox mənimsənilməsini zəruri edir ki, bu da nəqliyyat və rabitə infrastrukturunun inkişaf etdirilməsini prioritetə çevirir. Xüsusilə də, ölkəmizin beynəlxalq və kommunikasiya şəbəkəsi üzərində yerləşir və bu amildən daha yaxşı istifadə edə bilməyimiz üçün ilk növbədə nəqliyyat-rabitə infrastrukturumuzu beynəlxalq tələblərə cavab verə biləcək səviyyəyə qaldırmağa çalışmalıyıq.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafında digər mühüm amil də mənzil-kommunal xidmətlərin yaxşılaşdırılması, xüsusilə də qaz və işıq kimi enerji növlərinə olan

tələbatların ödənilməsidir. Bu gün Azərbaycan Regionlarının böyük əksəriyyətində ciddi enerji problemi var və bu da sosial-iqtisadi həyatı iflic vəziyyətə qoyur. Bu baxımdan mənzil kommunal xidmətləri ciddi struktur islahatları və investisiya qoyuluşlarına ehtiyac vardır.

Regionlarda turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Elə də yüksək kapital qoyuluşları tələb etməyən turizm sektoru birbaşa regionlarla bağlı olduğundan onun inkişaf etdirilməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafında böyük rol oynaya bilər.

Beləliklə, əsas istiqamətlərini yuxarıda göstərdiyimiz sosial infrastruktur inkişafı daha çox dövlətin həyata keçirməli olduğu məqsədli tədbirlərdən asılıdır.

Nəticə və təkliflər

Dissertasiya işində Azərbaycanda infrastruktur komplekslərinin inkişafının mövcud və hazırkı vəziyyətinin kompleks tədqiq və təhlil edilməsi əsasında aşağıdakı bir neçə təklif və nəticələr irəli sürülmüşdür:

Dövlətimiz iqtisadi sahədəki keçid prosesini artıq başa vurmuş və öz inkişafının keyfiyyətə yeni pilləsinə qədəm qoymuşdur. Bugünkü Azərbaycanın qurucusu və yaradıcısı, iqtisadi inkişaf üzrə Azərbaycan modelini yaradan Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin planının uğurla reallaşdırılması sayəsində ölkəmizdə siyasi və həmçinin makroiqtisadi sabitlik qurulmuş, iqtisadiyyatımızın hər bir sahələrində və bölmələrində islahatlar köklü şəkildə aparılmış, dinamik və həmişə inkişafa meyilli olan sosial və iqtisadi inkişaf üzrə möhkəm bünövrə yaradılmışdır.

Təkcə son 10 illikdə bütün sahələrdə çox böyük və möhtəşəm uğurlara çatmışıq. Maliyyə imkanlarımızın daha çox artması, Azərbaycanın transmilli layihələrin birbaşa təşəbbüs göstərən və birinci iştirakçısı olaraq çıxış etməsi, yeni və müasir tələblərə yüksək səviyyədə cavab verə bilən infrastrukturun yaradılması, ən son texnoloji uğurlara əsaslanan avadanlıqları olan müəssisələrin fəaliyyət göstərməyə başlaması, biznes mühitinin getdikcə yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın dəstəklənməsi Respublikamızın dünyadakı yeri və nüfuzunun artmasının, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin daha da yüksəlməsinin və əhalinin həyat səviyyəsinin daimi şəkildə yaxşılaşdırılmasının və artmasının birbaşa və əsas ən səbəbi olmuşdur.

Respublikamızda infrastruktur sahələrinin inkişafının prioritet istiqamətləri aşağıda göstərilmiş təkliflərdən ibarətdir:

- kənd təsərrüfatı mal və məhsulları istehsalçılarının fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün tədbirlərin təşkil və davam etdirilməsi;
- istehsalçıların xaricə ixracının stimullaşdırılması;
- taxıl istehsalının çoxaldılması və rəqabətin gücləndirilməsi;
- yeni iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması;
- ərzaq təhlükəsizliyini yüksək səviyyədə təmin etməkdən ötrü aqrar sektorun yüksəlişi və inkişafı;

- kənd, şəhər və rayonarası iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi;
- əmək qanunvericiliyinə əməl edilməsinə nəzarətin təmini və ədalətli rəqabət zəmininin təkamülü;
- mövcud olan işçi qüvvəsi ilə təklif olunan iş yerlərinin miqdarı arasında bərabərliyi yaradan mühitin yaradılması;
- kənd yerlərində kommunal və sosial infrastrukturun inkişafı yolu ilə əhalinin miqrasiyanın azaldılması;
- işsiz olan qadınların və gənclərin məşğulluq dərəcəsinin artırılması.
- ən yeni və müasir informasiya kommunikasiyalarının tətbiqiylə elektron xidmətlərin istifadəsinin təkmilləşdirilməsi;
- ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün vergi mühitinin səmərəli hala salınması.
- investisiyaların regionların inkişafına eləcə də qeyri-neft sektoruna yönləndirilməsi;
- bütün ölkədə investisiya qoyulmasının sosial yönünün daha da gücləndirilməsi, insan kapitalının infrastrukturuna yönələn investisiyaların çoxaldılması;
- ixraca yönümlü olan sferalarda investisiyaların cəlb olunmasından ötrü stimullaşdırıcı tədbirlər;
- sahibkarlıq fəaliyyətini nizamlayan qanunların normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi;
- yaradılmağa davam edən sənaye parklarına xarici və yerli investisiyaların cəlbi;
- dövlət və sahibkar arasındakı münasibətlərinin başqa institusional mexanizmlərinin inkişafı;
- ölkəmizdə sahibkarların maliyyə durumunun daha da təkmilləşdirilməsi;
- regionlarda iri, kiçik və orta müəssisələr arasındakı əməkdaşlığın, istehsal-kooperasiya bağlarının və əlaqələrinin dəstəklənməsi;
- ölkədə yüksək texnologiyalara əsaslanan ixracyönümlü sənaye məhsulları istehsalının təşviqi;

- mövcud olan sənaye firmalarında istehsalın yenidən qurulması, o cümlədən, ixtisaslı kadrlarla təmin olunma səviyyəsinin yaxşılaşdırılması.
- aqrar sahədə xammal emalı və istehsalı bölmələrinin inkişafı, əsas lazım olan ərzaq məhsulları vasitəsilə öz-özünü təmin etmənin davam etdirilməsi;
- aqrar bölməyə maddi-pul dəstəyinin artımı, o cümlədən, ənənəvi kənd təsərrüfatı sektorlarının inkişafının sürətləndirilməsi;
 - iri taxılçılıq və intensiv bağçılıq təsərrüfatlarının salınması;
 - ekoloji cəhətdən təmiz olan kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının yaradılması;
 - aqrar sahələrin texniki və maddi bazasının formalaşdırılması
 - ölkədə fəaliyyətdə olan sahibkarların ixrac və xaricə satış imkanlarını çoxaltmaqdan ötrü işlərin sürətləndirilməsi;
- yerli istehsalçıların xarici bazarlarda yerlərinin möhkəmləndirilməsi, o cümlədən maraqlarının müdafiəsinin təmini;
- xarici ticarətdə yüksək inkişaf məqsədiylə infrastruktur bazasının daha çox möhkəmləndirilməsi;
- yerli mənşəli məhsulların xarici bazarlara girmək imkanlarının artırılması üçün ixracatçı olan müəssisələrin qlobal sərgi və yarmarkalarda iştirakına nail olmaq;
- xaricə satıla bilən məhsulların keyfiyyətinin göstəricilərinin yüksəldilməsi və milli brendlərin formalaşdırılmasının dəstəklənməsi;
- ixracat zamanı elektron alış-ələcə də satış xidmətlərindən geniş şəkildə istifadə etmək imkanlarının stimullaşdırılması;
- respublikada inkişaf etmiş yüksək informasiya və kommunikasiya infrastrukturunu yaratmaq, informasiya və kommunikasiya sahəsindəki xidmətlərdən daha çox istifadə imkanı;
- ölkəmizdə əhəlinin İKT sahəsindəki kadr və bilik səviyyəsinin ölçülməsinin yüksəldilməsi;
- turizm infrastrukturunu bazasının ən son tələblər səviyyəsində yaradılmasına yönəlik olan layihələrin reallaşdırılması;
- televiziya yayımı üçün keyfiyyətin daha çox artırılması.

- bütün regional bölmələrdə turizmin stimullaşdırılması və turizmə investisiyaları cəlb etmək;
- ölkənin turizm və rekreasiya zonalarında infrastruktur bazasının yaradılması, o cümlədən, müxtəlif turizm növlərinin inkişafına çatmaq;
- alternativ və bərpa oluna bilən enerji mənbələrində yüksək səviyyədə istifadə;
- təzə su və istilik elektrik stansiyalarının inşası, mövcud olan enerji bloklarının müasirləşdirilməsi işlərinin görülməsi;
- modern istilik sistemlərinin yaradılması, mövcud olan istilik sistemlərində yenidən qurma prosesinin genişləndirilməsi;
- bölgələrdə qaz təchizatının daha çox inkişafı layihələrinin davam olunması;
- yaşayış yerinə ehtiyacı olan aztəminatlı adamlara və gənc ailələrin yaşayış mənzilləri vasitəsi ilə təmin olunması istiqamətində tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi;
- kanalizasiya və su təchizatı sisteminin bərpası istiqamətində işlərin geniş şəkildə aparılması;
- ölkədə yaşllaşdırma, o cümlədən, abadlıq-quruculuq sahəsindəki tədbirlərin yüksək səylə davam etdirmək;
- bütün ölkədə məişət tullantıların və zibillərin idarə edilməsinin təşkili;
- nəqliyyat sisteminin hərtərəfli inkişafı, nəqliyyat sahəsinin və eləcə də nəqliyyat xidmətləri bazarında təkmilləşdirmə işlərinin görülməsi;
- regionlararası, o cümlədən şəhər və rayon daxili yol-nəqliyyat infrastruktur bazasının inkişafının dəstəklənməyi;
- ölkənin magistral yolların əsaslı şəkildə yenidən bərpası və tikintisi və əsas da kənd yollarının əsaslı təmir edilməsi ilə bağlı tikinti layihələrinin işlənməsi;
- respublikamızda iqtisadi inkişafı lazım olacaq xammal bazası ilə təmin etməkdən ötrü yeni xammal baza və yataqlarının tapılıb istifadəyə vermək;
- bölgələrimizdə meşəsalma və meşəbərpa işlərinin səylə davam olunması, yaşıllıq olan sahələrin çoxaldılması;
- yaranan bərk sənaye eləcə də məişət tullantılarının idarəsinin təkmilləşdirilməsi;

- bütün ölkə üzrə təhsil müəssisələri və obyektlərinin tikintisi və əsaslı təmir yolu ilə bərpası işlərinin yüksək səviyyədə davam etdirilməsi:
- əmək bazarını tez-tez və yenilənərək öyrənilməsi sisteminin formalaşdırılması;
- yeni səhiyyə müəssisələrinin əsaslı bərpası və birbaşa tikintisi işlərinin reallaşdırılması;

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı, Azər nəşr, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının “Aqrar islahatların əsasları haqqında qanun”, 18 fevral 1995.
3. Azərbaycan Respublikasının “sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” qanunu, 15 dekabr 1992.
4. “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il fərmanı.
5. Azərbaycan Respublikasının regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafının dövlət Proqramı. Bakı, 2009. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 aprel 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
6. Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015 – ci illər) üzrə Dövlət proqramı. 14 fevral 2005-ci il.
7. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı".
8. Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı. 21 oktyabr 2004-cü il.
9. Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi 2004, 160 s
10. Azərbaycanın regionları. Statistik məcmuə, Bakı: Səda nəşriyyatı, 2009
11. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Statistik məcmuə, Bakı, Səda, 2015.
12. Sosial-iqtisadi inkişaf, yanvar-dekabr. ARDSK. Bakı, Səda, 2005, 104 s.
13. Azərbaycanın sənayesi, 2005. ARDSK. Bakı, Səda, 2005.
14. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2005. ARDSK. Bakı: Səda, 2005, 868 s.
15. Rəhmanov F.P. Sosial infrastrukturun tənzimlənməsi problemləri. Bakı, 2004.
16. Nağıyev Ə. “Sosial və iqtisadi inkişafın metodoloji aspektləri”. Bakı, 2002.
17. Cəbiyev R.M. «Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı». Bakı - 2000. -234 səh.
18. E.Kərimov, B.Osmanov. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2010. 630 s

19. H.B.Allahverdiyev, K.S.Qafarov, Ə.M.Əhmədov. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, 2006. 834 s.
20. İqtisadi fəaliyyət növlərində təsnifatı. ARDSK-nın baş hesablama mərkəzi. Bakı, 2001, 266 s.
21. Q.N.Manafov «Bazar iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinə giriş»(dərs vəsaiti). Bakı - 1991, 61 səh.
22. T.S.Vəliyev «İnfrastruktur: mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti» Bakı-Elm 2000,169 səh.
23. T.S.Vəliyevin ümumi redaktəsi ilə «İqtisadi nəzəriyyə» (I hissə). Bakı - 1993, 190 səh.
24. Əliyev E.Ə. “Azərbaycanın Respublikasının nəqliyyat hüququ. Hüquq ədəbiyyatı”. Bakı, 2005.
25. X.Məmmədov, S.Mirzəyev «Marketinqin əsasları» Bakı, -305 səh.
26. Ещенко П. С. «Экономика для всех» — Киев: Высшая школа., 2009. — 478 с.: ил.
27. Комаров М.П. Инфраструктура регионов мира. Санкт-Петербург, Изд-во Михайлова В.А., 2000, 348 с.
28. Мельничук В. Г., Коновалюк Г. А., Огневюк В. А. «Экономика» — 3-е изд. перераб. и доп.. — Киев: Учебная книга., 2005.
29. A.Ə.Əliyev, Ə.Qasımov, N.Qasımov. Milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində Böyük İpək Yolunun əhəmiyyəti. Bakı, 1999.
30. Azərbaycanın daxili resurs dəyərini təhlili. Yekun hesabat. USAID. 18 mart, 2009-cu il.
31. Cəbiyev.R.M. Azərbaycanada bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı, Bakı, AzTU, 2000.
32. Əliyev E.Ə. Azərbaycan respublikasının nəqliyyat hüququ. “Hüquq ədəbiyyatı”, Bakı, 2005.
33. Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin yaradılmasının konseptual əsasları. Bakı, “Elm”, 1998.

34. İ.A.Məmmədov, Z.S.Abdullayev. İstehsalaxidmətiniqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Dərslük, Bakı, 2001.
35. Abbasov A.F. Ərza qəhlükəsizliyi Bakı 2007, 602 səy.
36. Əlirzayev Ə.Q. İqtisadi və sosial idarəetmə: bazar iqtisadiyyatı, metodoloji prinsiplər və qanunauyğunluqlar. Bakı, diplomat nəşriyyatı, 1997, 208s.
37. Məmmədov Z.S. Xəzər dənizinin Azərbaycanın nəqliyyat-iqtisadi əlaqələrində rolu // AMEA-nın xəbərləri (İqtisadiyyat), 2002, №1, s.87-92.
38. Гафаров З.М., Алиев Э.А. Применение современного международного транспортного права в Азербайджанской Республике. М.: Олма-Пресс, 2002.
39. Государства и отрасли инфраструктуры в современной рыночной экономике. М., Наука, 2001.
40. Kərimov Əbülfət “Bazar iqtisadiyyatı və makroiqtisadi təhlil”. Bakı, Elm, 1999, 179 səy.
41. Тагиров А. Перспективы межрегиональной программы Европейской Комиссии ТРАСЕКА и ее значение в интеграционных процессах. Газ. «TransCaspiannews», Баку, 2003, 21-23 мая.
42. Титов А.Б., Горенбургов М.А., Ивчук Е.В., Крутик А.Б. Малый бизнес и инфраструктураю Спб., Изд-во СПбУЭФ, 1995.
43. www.anl.az – Azərbaycan Milli Kitabxanası
44. www.president.gov.az – AR Prezident Aparatı
45. www.azstat.org – AR Dövlət Statistika Komitəsi
46. www.ecenomy.gov.az – AR İqtisadiyyat Nazirliyi

Резюме

Темпы экономического роста в последние несколько лет достигли достаточно быстро, начал входить в страну нефтяных доходов и иностранные инвестиции также увеличился.

Региональное развитие в решении этой проблемы и меры, осуществляемые государством в области регионального развития и региональных теорий развития объясняются в качестве примера успешной технологии регионального планирования seriously.

Региональное развитие ситуации, нынешнее состояние социальной инфраструктуры особенно ценится. Основные направления развития социальной инфраструктуры в регионах, упомянутых и деятельность правительства в этой области на основе существующих программ.

Увеличение объема всего внутреннего продукта и достижение экономического развития в стране требует реализации комплекса мероприятий по направлениям развития и совершенствования всех отраслей промышленной инфраструктуры.

Названа первая глава диссертации «Характеристика инфраструктура и их формирование сложной теоретико-методологической базы». В этой главе раскрыты теоретические и методологические основы инфраструктурных объектов, определяемые их характерными особенностями, являются факторы, влияющие на развитие инфраструктуры. Вторая глава диссертации «Сфера деятельности нормативно-правового обеспечения комплексного анализа сложившейся ситуации». В этой главе рассматривается текущее состояние инфраструктуры, производства, инфраструктуры, экономического развития страны, а также оценка воздействия текущей ситуации. Третья глава тезисов «о инфраструктурных объектах в стране для улучшения областей правового обеспечения называется». В этой главе были определены перспективы развития инфраструктуры страны, им даны направления для адаптации к требованиям рыночных отношений.

Summary

The pace of economic growth in the last few years has achieved fast enough, began to enter the countrys oil revenues and foreign investment also increased.

The objective of poverty reduction is dependent to a large extent solve the problems of regional development, which are crucial in the development of social infrastructure, this study touches upon the following issues:

Regional development in resolving the problem and the measures implemented by the State in the areas of regional development and regional development theories are explained as an example of successful regional planning technology is looked serious.

Regional development of the situation, the current state of social infrastructure especially appreciated. The main directions of development of social infrastructure in the regions mentioned, and the governments activities in this area are at the basis of the existing programs.

Increase of volume of the total internal product and achievement of economic development in the country demands realisation of a complex of actions for directions of development and perfection of all branches of an industrial infrastructure.

The first chapter of the thesis "Characterization of infrastructure and their formation of complex theoretical and methodological basis" is called. This chapter disclosed theoretical and methodological basis of infrastructure facilities, defined by their characteristic features, are the factor that influence the development of infrastructures. The second chapter of this thesis "of the sphere of activity of the regulatory and legal support for complex analysis of the current situation is". This chapter reviews the current state of the countrys infrastructure, manufacturing, infrastructure, economic development and the impact of the current situation was assessed.

“Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın infrastruktur kompleksləri və onların fəaliyyətinin hüquqi təminatı”

Referat

Dissertasiyada əsas diqqət Azərbaycanın regional inkişaf vəziyyəti, xüsusilə sosial infrastrukturun mövcud vəziyyəti qiymətləndirilir. Regionlarda sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətlərinə toxunulur və Azərbaycan hökumətinin bu sahədəki fəaliyyətinə mövcud proqramlara əsasən nəzər yetirilir.

Milli iqtisadiyyatın inkişafı lazımi dərəcədə istehsal infrastrukturunun mövcud olmasından və onun inkişaf etdirilməsindən asılıdır. Bazar iqtisadiyyatında infraqstruktura iqtisadi subyektlərin bir çox bazarların fəaliyyəti üçün imkan yaratmaq məqsədi daşıyan qarşılıqlı əlaqəli institutların altsistemini əks etdirir. Bu altsistemə istehsal, maliyyə-kredit, institsional, kommersiya, sosial, ekoloji və informasiya infraqstrukturu daxildir. Infraqstrukturu sahələrin inkişafı istehsal edilən məhsulların qiymətinin aşağı salınmasına, yeni məhsulların hazırlanmasına, onların istehsalının və satışının təşkilinin faydalılığının çoxalmasına lazımi dərəcədə təsir göstərir.

Dövlətimizin təsərrüfat həyatının fasiləsiz, səmərəli, normal inkişaf etməsi, habelə cəmiyyətin inkişafı, onun vətəndaşlarının rahat yaşayışını təmin edib, əhəlinin maddi-mədəni səviyyəsini daha çox yüksəltmək üçün, şübhəsiz ki, infraqstrukturu sahələrin olması vacibdir. Buna baxmayaraq, bu sahələrin bir çoxu təbii inhisarlara aid edilir. Özünəməxsus keyfiyyətlərilə fərqlənən təbii inhisar sahələrində bir çox şirkət yaradıb, onların təsərrüfat fəaliyyətini bazar münasibətləri sisteminin rəqabət prinsipləri əsasında formalaşdıraraq, nəticə etibarilə iqtisadi-sosial səmərəliliyi təmin edə bilmir. Belə fikirə gəlmək olar ki, bu sahələrin inkişafı böyük məbləğdə investisiyalar qoyuluşu tələb edir. Son illərdir ki, ölkəmizdə infraqstrukturu sahələrin inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Ölkəmizdə neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması hesabına cəmiyyətin gəlirlərinin çoxalması və iqtisadi fəallığın artımı infraqstrukturu sahələrin inkişafı üçün mühüm şərait yaratmışdır. Bununla yanaşı, bu sahələrin genişlənməsinə maliyyə və tələb amillərinin təsiri ilə yanaşı, onların fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi, onların

restrukturizasiyası, onların fəaliyyətinin bazar prinsipləri əsasında formalaşması və s. faktorlar təsir göstərir. Nəticə etibarlı ilə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal infrastrukturunun inkişaf məsələlərinin tədqiqinə həsr olunmuş magistr dissertasiyasının mövzusunun aktuallığını göstərir.

Tədqiqatın məqsədi bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanda infrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsinin mövcud vəziyyətinin kompleks təhlili və tədqiqi əsasında bu sahələrin inkişaf yönlərini müəyyənləşdirmək və bu istiqamətdə elmi cəhətdən əsaslandırılmış mükəmməl təklif və tövsiyələr işlənilib hazırlanmasından asılıdır. Tədqiqatın məqsədinə münasib olaraq aşağıdakı vəzifələrin həll olunması qarşıya qoyulmuşdur:

- infrastruktur sahələrin mahiyyətinin açıqlanması və onların spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- infrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsinə təsir edən faktorların araşdırılması;
- AR-da infrastruktur sahələrin inkişafının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi;
- Azərbaycanda infrastruktur sahələrinin inkişaf istiqamətlərinin təyini;

Tədqiqatın obyektini kimi Azərbaycan Respublikasında infrastruktur kompleksləri seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini bazar münasibətləri şəraitində bazar, sosial və istehsal infrastrukturunun inkişaf məsələlərinin araşdırılmasını təşkil edir. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını məşhur iqtisadçıların və iqtisadçı alimlərin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin verdiyi fərmanlar, Nazirlər Kabinetinin sərəncamları və qərarları, digər hüquqi-normativ sənədlər təşkil edir. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin və Nəqliyyat Nazirliyinin xəbərləri, İqtisadiyyat Nazirliyinin və başqa dövlət qurumlarının ilkin hesabatları, elmi-praktik konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- İnfrastruktur sahələrinin xüsusiyyətləri açıqlanmış və onların iqtisadi

inkişafda rolu müəyyənləşdirilmişdir;

- İnfrastruktur sahələrinin inkişaf etdirilməsinə təsir edən faktorlar açıqlanmış;
- Azərbaycanda infrastruktur sahələrin mövcud vəziyyəti açıqlanmışdır;
- Azərbaycanda infrastrukturların perspektiv inkişaf istiqamətləri göstərilmişdir;

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təklif, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və annotasiyalardan ibarət olmaqla 79 səhifə həcmindədir. İlk fəsil “İnfrastruktur komplekslərinin ümumi xarakteristikası və onların formalaşdırılmasının nəzəri-metodoloji əsasları” adlanır. Bu fəsildə infrastruktur komplekslərinin nəzəri-metodoloji əsasları açıqlanmış, onların xarakterik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmiş, infrastruktur sahələrinin inkişafına təsir edən amillər göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə “Azərbaycan Respublikasında infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin təhlili” adlanır. Həmən bölmədə ölkədə infrastruktur sferalarının indiki vəziyyətinin təhlili aparılmış, istehsal xarakterli infrastrukturunun müasir halının iqtisadi təkamülə təsiri müəyyənləşdirilmişdir.

Tətqiqat işinin sonuncu fəslə “Respublikamızda infrastruktur komplekslərinin fəaliyyətinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlanır. Bu fəsildə ölkənin infrastruktur sahələrinin təkmilləşdirilməsi yolları təyin edilmiş, onların bazar münasibətlərinin tələblərinə müvafiqliyi araşdırılmış və ətraflı öyrənilmişdir.